HƏYAT BİLGİSİ

Dərslik

6

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

Musiqisi ***Üzeyir Hacıbəylinin,***
sözləri ***Əhməd Cavadındır.***

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştaqdır!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

GÜLƏR MEHDİYEVA
BAHAR KƏRİMOVA

Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün Həyat bilgisi fənni üzrə DƏRSLİK

© “Aspoliqraf LTD” MMC

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
aspoligraf.ltd@gmail.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

“ASPOLİQRAF”

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Cəmiyyətin mənəvi həyatı

1. Əməkdaşlıq 6
2. İki həyat hekayəsi 10
3. Davranış qaydaları 14
4. Peşə etikası 18
5. Dini mərasimlər 21

Dövlət və vətəndaş

6. Azərbaycan dövləti.....26
7. Cəmiyyət və qanunlar 29
8. Ölkənin əsas qanunu 33
9. Tələb və təklif 36
10. Ölkəmizin iqtisadiyyatı.....39
11. Vətəndaş və vergi 43

İnsan hüquqları və azadlıqları

12. İnsan haqları 48
13. Hər şey uşaqlar üçün 52
14. Sağlamlığın qorunması hüququ 56

İnsan və təbiət

15. Zərrələr 60
16. Sağlam mühit – sağlam insan 64
17. Sağlam həyat tərzi.....67
18. Ekoloji mədəniyyət 70
19. Həyat naminə 73

Təhlükəsiz həyat

20. Diqqətli olaq! 78
21. Yolda təhlükəsizlik 83
22. Təbiət qəzəblənəndə 87
23. Texnogen qəzalar 92

Mənbələr 95

DƏRSLİKDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ ŞƏRTİ İŞARƏLƏR

açar sözlər

düşünək

araşdıraq

mətnə aid suallar

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından

şagirdin gündəliyindən

tapşırıq

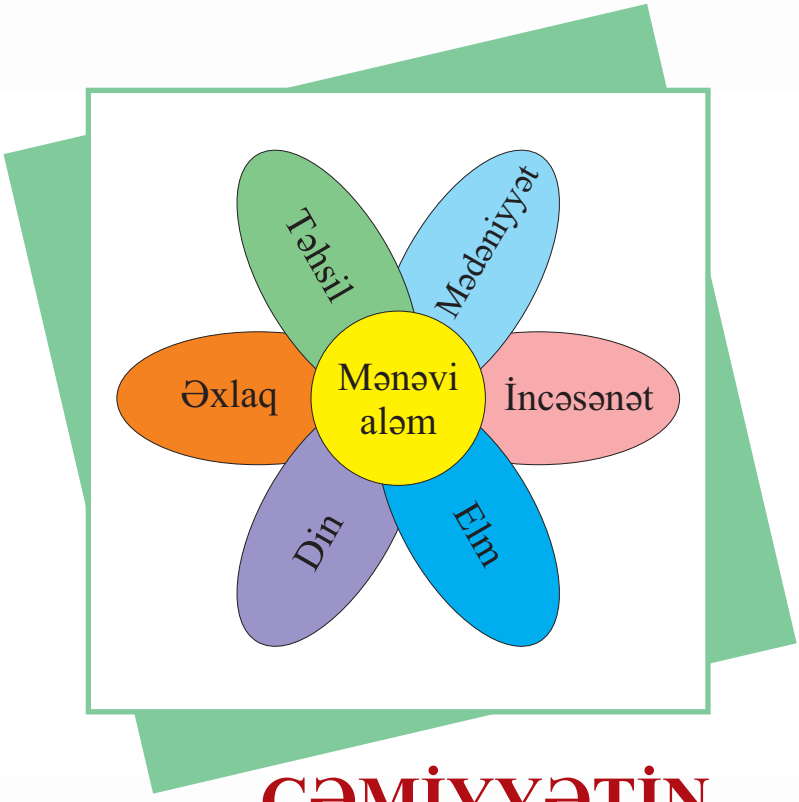

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

1. ƏMƏKDAŞLIQ

Siz yoldaşlarınızla hansı işlərdə əməkdaşlıq edirsiniz?

- uğur qazanmaq
- etiket qaydaları
- ünsiyyət mədəniyyəti

Əməkdaşlıq etmək üçün insanda hansı keyfiyyətlər olmalıdır?

Mətni oxuyub qeydlər aparın və fikirlərinizi cədvələ yazın.

Mətndən seçilmiş söz, söz birləşməsi, cümlə	Sizin fikriniz

Yeni dərs ili başlayır. Siz bu il məktəbə VI sinif şagirdi kimi gəlmişsiniz. Yəqin ki, yeni dərs ili ilə bağlı çoxlu planlarınız var. Siz daha yaxşı oxumağı qarşınıza məqsəd qoymuşsunuz. Məktəbdə fəaliyyət göstərən dərnəklərə qatılmağı, sərgi, müsabiqə, yarış, konsert və olimpiadalarda iştirak etməyi düşünənlər də var. Planlarınızı gerçəkləşdirmək istəyirsinizsə, ***fəal olmalı*** və ətrafdakı ***insanlarla əməkdaşlıq etməlisiniz.*** Bütün işlərdə uğura aparan yol əməkdaşlıqdan keçir. Əməkdaşlığa söykənən fəaliyyət daha səmərəli olur. Əməkdaşlıq kömək istəmək və kömək etmək, fikir bölüşdürməkdir. Əməkdaşlıq etmək müzakirələr aparmağı, bir-birinin işini qiymətləndirməyi bacarmaqdır.

Əməkdaşlıq ünsiyyətdir. Ünsiyyət mədəniyyəti sayəsində insan istədiyi şəxslə səmərəli əməkdaşlıq edə bilər. Ünsiyyət zamanı etiket qaydalarına əməl etmək vacib şərtdir. İlk növbədə, həmsöhbətinə diqqətlə qulaq asmaq, sözünü kəsməmək lazımdır. Bununla siz müsahibinizdən yeni məlumatlar öyrənir, eyni za-

manda yaxşı nümunə göstərmiş olursunuz. Diqqətlə dinlədiyinizi görən həmsöhbətiniz daha həvəslə danışır.

Siz gündəlik fəaliyyətinizdə ünsiyyət mədəniyyətinə necə əməl edirsiniz?

Əməkdaşlıq zamanı insanların xarakterik xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır. Qaraqabaq, şən və zarafatcıl insanlar var. Ona görə də hamı ilə eyni tərzdə danışmaq olmaz. Hər kəslə ədəblə danışmağı bacarmaq ünsiyyət mədəniyyətinin göstəricisidir.

Ünsiyyət zamanı həm də siz özünüzü ətrafdakılara tanıdırsınız. Səs tonunuz, mimikalarınız, müsahibinizə necə baxmağınız, duruşunuz, jestləriniz sizin haqqınızda təsəvvür yaradır. İnsanlar bu təsəvvür əsasında sizinlə münasibət qururlar. Yalnız canlı ünsiyyətdə deyil, sosial şəbəkələrdə də belədir. Ona görə özünü layiqincə təqdim edə bilmək də ünsiyyət mədəniyyətidir.

Beləliklə, ünsiyyət mədəniyyəti uğur qazanmağın vacib şərtidir. İnsanın ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması ailədən başlayır. Evdə böyüklər həyat tərzi və rəftarı ilə yaşca kiçiklərə nümunə olurlar. Daha sonra məktəbdə müəllimləri və məktəb yoldaşları davranışları ilə şagirdin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasında böyük rol oynayırlar.

Mövzuya dair suallar

1. Keçən dərs ilində ən böyük uğurunuz nə olub? Bu uğura necə nail olmuşsunuz?
2. Yaşıdlarla əməkdaşlıq etmək sizə işlərinizdə necə kömək edir?
3. Ünsiyyət mədəniyyətinə hansı amillər təsir edir?

Yay tətilində kəndə, nənəmgilə getmişdim. Bir gün nənəmlə gəzməyə çıxmışdıq. Təbiət çox gözəl idi. Mən dağ cığırı ilə gedib nənəmdən xeyli uzaqlaşmışdım. Fikirləşdim ki, nənəm məni görməyib narahat olar. Ona görə onu səslədim:

– Nənə!

Bir qədər sonra uzaqdakı qayalardan da eyni səs eşidildi.

– Nənəəə!

Bu səsin haradan gəldiyini öyrənmək üçün üzümü qayalara tutub bir də "nənə!" deyə çağırdım.

Qarşı tərəfdən də eyni səslə "nənə!" deyə cavab gəldi.

Yenə heç nə ayırd edə bilmədim:

– Kimsən? – soruşdum.

Qayalar da "kimsən?" sualını təkrar etdi.

Nənəm mənə sarı gəlirdi. Mən də irəli gedib ona yaxınlaşdım. Nənəm üzünü qayalara tutub qışqırdı:

– Mənim balam ağıllıdır!

Qayalar da "mənim balam ağıllıdır!", – deyə cavab verdi.

– Mən nənəmi çox sevirəm! – qışqırdım.

Gələn cavab yenə də eyni idi. Nənəm təəccübləndiyimi görüb izah etdi:

– Oğlum, buna əks-səda deyirlər. Əks-səda səs dalğalarının öz yolunda rast gəldiyi maneələrdən əks olunaraq qayıtma hadisəsidir. Səsimiz qayalara çatır, onlara dəyib geri qayıdır. İnsanın əməlləri də buna bənzəyir. Etdiyi hər hərəkət insanın özünə qayıdır. Əgər şəfqət istəyirsənsə, özün şəfqətli olmalısan, hörmət istəyirsənsə, insanlara hörmət etməlisən. Başqalarından səbir tələb edirsənsə, özün onlardan səbirli olmalısan.

Siz bu söhbətdən hansı nəticəni çıxardınız?

Kəndə təzə gəldiyin vaxtlar Toplan səni görəndə bərkdən hürürdü. Sən onunla mehriban davrandın, siz dostlaşdınız. Qonşudakı uşaqlar səninlə oynamırdılar. Sən tək qalıb darıxırdın. Onlarla tanış olduqdan sonra hər şey dəyişdi. Siz birlikdə maraqlı oyunlar oynayırsınız. Onlar sənə yeni oyunlar öyrədiblər. Sən də onlara bildiyin oyunlardan danışmısan. Birlikdə meşəyə, dağa gedirsiniz..

Nənəmin sözləri barədə düşündüm. O, doğru deyirdi. Yay tətilim elə bunun sayəsində çox maraqlı keçirdi.

Cədvəldə göstərilən amillər ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına necə təsir göstərir?

Ailə	Məktəb mühiti

MARAQLIDIR

Redaksiyasında çalışdığı qəzetin redaktoru Uolt Disneyi işdən çıxarmışdı. Onun fikrincə, Disney təxəyyül və cəlbedici ideyalardan məhrum idi.

İşsiz qalan Disney bir neçə dəfə öz şirkətini yaratdı, amma onların hamısı iflasa uğradı. Sonra o, "Ağca" cizgi filmini çəkdi və çox keçmədən dünyada məşhurlaşdı.

Sizin fikrinizcə, nailiyyət əldə etməkdə Uolt Disneyə hansı xüsusiyyətləri kömək etdi?

Əgər arxasınca getməyə cəsarətiniz olsa, bütün xəyallarınız gerçək olar.

Uolt Disney

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Ətrafınızda olan yaxınlarınızla sorğu aparın. Onların uğurlarına hansı amillərin təsir etdiyini müəyyənləşdirin.

2. İKİ HƏYAT HEKAYƏSİ

Öz gələcəyinizi necə təsəvvür edirsiniz?

- maarifçi
- xeyriyyəçi

İnsanın gələcəyinin formalaşmasına kimlər təsir edə bilər?

Hekayələri oxuyun. Cədvəli cütlərdə işləyin.

Əsas qəhrəmanlar	Kim kimə təsir etdi?	Təsirin nəticəsi necə oldu?

ÖMÜR YOLUNU DƏYİŞƏN BİR SUAL

Mirzə Fətəli Axundzadə

Mirzə Fətəli Axundzadə nəinki Azərbaycanın, bütün Yaxın Şərqin tanınmış simalarından biridir. Valideynlərini erkən yaşda itirdiyi üçün onu yaxın qohumu Axund Hacı Ələsgər öz himayəsinə götürmüşdü. Axund Hacı Ələsgər Fətəlini dini məktəbə qoymuşdu. O özü ruhani idi, Fətəlinin də ruhani olmasını istəyirdi.

Fətəliyə xəttatlıq sənətini öyrədən müəllimi Mirzə Şəfi Vazeh bir dəfə ondan soruşdu: “Sən, doğrudanmı, ruhani olmaq istəyirsən?” Bu suala cavab vermək üçün Fətəli çox

düşündü. Nəticədə başa düşdü ki, o, əslində, ruhani olmaq istəmir. İradəsini toplayaraq məktəbini dəyişmək fikrində olduğunu Axund Hacı Ələsgərə bildirdi. Xoşbəxtlikdən o, Fətəlinin başqa yol seçməsinə mane olmadı, əksinə ona kömək etdi.

Sonralar M.F.Axundzadə Azərbaycanın görkəmli maarifçisi oldu, xalqını elmə, mədəniyyətə səslədi. O, Şərqdə ilk dəfə komediya yazaraq dramaturgiyanın əsasını qoydu, qiymətli əsərlər yaratdı.

ZƏHMƏT, SƏBİR VƏ MİLYONLAR

Tanınmış neft milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakıda kasıb bir ailədə doğulmuşdu. Atası Tağı kişi İçərişəhərdə çəkməçilik edirdi. 10 yaşında olarkən ailəsinin çox çətin dolandığını görən Zeynalabdin atasından xahiş etdi ki, onu bir işə qoysun. Atası Zeynalabdini bənna yanına palçıq daşımağa qoydu. O, gündə 6 qəpik əməkhaqqı alırdı. Zeynalabdin ilk qazancını gətirib atasına verəndə Tağı kişi çox sevinərək demişdi: "Pərvərdigara! Çox şükür ki, oğlumun qazancını gördüm". Atasının bu münasibətindən ruhlanan Zeynalabdin daha səylə çalışdı. Palçıq daşıya-daşıya daşyonanların işinə diqqət edərək bu sənəti də öyrəndi.

O zaman Bakı dünyada neft şəhəri kimi məşhurlaşmışdı. Hətta uzaq ölkələrdən də insanlar gəlib burada torpaq sahəsi alır, neft çıxarmaq üçün quyu qazdırırdılar. Zeynalabdin də bir qədər pul toplayıb torpaq sahəsi aldı, neft quyusu qazdırdı. Bir gün quyudan neft fontan vurdu. Bundan sonra Zeynalabdin Tağıyev dövrünün tanınmış milyonçularından biri oldu.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev

Kiçik yaşlarından ailəsinə kömək edən Zeynalabdin Tağıyev varlanandan sonra xeyriyyəçiliklə məşğul oldu, topladığı sərvətin bir hissəsini millətinin savadlanması və mədəniyyətinin yüksəlişi naminə sərf etdi.

Mövzuya dair suallar

1. Mirzə Fətəli Axundzadənin müəllimi ilə söhbəti onun həyat yolunu necə dəyişdi? O, xalqı üçün hansı faydalı işləri görmüşdür?
2. Atasının sözləri kiçik Zeynalabdinə necə təsir etdi?
3. Mirzə Fətəli Axundzadə ilə Hacı Zeynalabdin Tağıyevi hansı xüsusiyyətlər yaxınlaşdırır?
4. Fikirlərinə çox inandığınız, məsləhətlərinə güvəndiyiniz insanlar varmı? Onlar kimlərdir?

BİLİRSİNİZMİ?

Əsrlərboyu Azərbaycanda, elə Türkiyənin özündə ərəb əlifbasından istifadə edilirdi. İndi istifadə etdiyimiz əlifba tətbiq olunana qədər ziyalılar onun uğrunda çox mübarizə aparmışlar. Bu mübarizənin başında M.F.Axundzadə dayanmışdır. **Türk dili üçün latın əlifbası ideyasını ilk dəfə M.F.Axundzadə irəli sürmüş, özü əlifba layihəsi hazırlamışdır.** Təəssüf ki, çox çalışsa da, o, layihəsini sağlığında həyata keçirə bilmədi. Bu ideya uzun illər sonra, XX əsrdə həyata keçdi.

Proqramçı *— proqramlaşdırma dillərindən və ya müəyyən kodlaşmadan istifadə etməklə kompüter proqramları yazan şəxs*

Bu gün sinif yoldaşım Azər bizə gəlmişdi. O dedi:

– Valideynlərim istəyirlər ki, mən mütləq həkim olum. Mən isə **proqramçı** olmaq istəyirəm.

– Sən arzun barədə valideynlərinə demisənmi?

– Nə deyim ki?.. Valideynlərim hər şeyi özləri həll edirlər. Mənim fikrimi heç soruşmurlar.

Elə bu vaxt babam gəldi və mən onu Azərlə tanış etdim. Söhbətimiz haqqında babama danışdım. O dedi:

Öz gələcəyiniz barədə fikirlərinizi kimlərlə bölüşürsünüz ?

– Hər bir insanın gərək öz məqsədi olsun. Arzusu, məqsədi olmayan insan xoşbəxt ola bilməz. İnsan istəyinə çatanda özünü xoşbəxt hiss edir. Gözləmək lazım deyil ki, sənə aid işləri başqaları görsün. Çalışmalısan ki, həm öz işlərini görəsən, həm də ətrafındakı insanlara köməyin dəysin.

Siz hansı peşəyə yiyələnmək istəyirsiniz?

Babamla tanışlıq Azər üçün faydalı oldu. İndi artıq onun gələcək haqqında öz planları, arzuları var. Valideynləri ilə də bu barədə danışıb, onlara proqramçı olacağını deyib. İndi o, məqsədinə çatmaq üçün daha səylə çalışır.

Yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan tanıdığınız bir şəxsin həyat yolunu təsvir edin. Onun mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına təsir göstərən amiləri qeyd edin.

3. DAVRANIŞ QAYDALARI

- cəmiyyət
- qayda
- əxlaq
- davranış

- ***Pəncərələri icazəsiz açmaq, pəncərədə oturmaq, pəncərədən hər hansı bir əşya atmaq olmaz.***
- ***Sinfi, məktəbin yeməkxanasını, dəhlizi və ya məktəbin həyətini zibilləmək olmaz.***
- ***Məktəbin əmlakına zərər vurmaq olmaz.***

Məktəbdə bu qaydalara əməl etmək nə üçün vacibdir?

İnsanlar başqa hansı yerlərdə davranış qaydalarına əməl edirlər?

Davranış qaydaları yalnız məktəblə bağlı deyil. Bu qaydalar olduğumuz hər yerdə necə davranmamızı müəyyən edir. Məsələn, küçədə əlindəki kağız parçasını, yaxud başqa əşyanı atmaq istəyən hər kəs yaxınlıqdakı zibil qutusuna yaxınlaşmalıdır. Zibil qutusu yoxdursa, atılacaq əşyanı cibində saxlayıb həyətdə, yaxud evdə zibil qabına atmalıdır. Küçədə yeriyərkən başqalarına toxunmaq olmaz. Təsadüfən toxunsan, üzr istəmək lazımdır.

Məktəb kollektivi məktəbin daxili intizam qaydalarına əməl edir. Bu, məktəbin nailiyyətlərinə də təsir göstərir.

Məktəb qaydalarına əməl etməklə nailiyyətlər arasında necə əlaqə var?

Hər ailənin də öz qaydaları olur, ailə üzvləri bu qaydalara əməl edirlər. Məsələn, bir çox ailələrdə qəlyanaltı, nahar, şam yeməklərinin müəyyən vaxtı olur. Həmin saatda ailə üzvləri hamılıqla süfrə ətrafına yığışır. Uşaqların müəyyən saatlarda yatması adət halını alır. Ailə üzvləri icazəsiz bir-birinin şəxsi əşyasına toxunmurlar.

Valideynlər, valideynlərlə övladlar, bacı-qardaşlar arasındakı münasibətlər insanın həyatında böyük rol oynayır. Münasibətləri mehribanlıq, qayğı üzərində qurulan ailədə mənəviyyatlı insanlar yetişir. Ailə qaydalarına əməl edən ailə üzvləri ictimai yerlərdə də qaydalara uyğun davranırlar.

Avtobusda və metroda, kitabxanada, akt zalında, kafedə, kinoteatrda, parkda və digər ictimai yerlərdə əməl etməli olduğumuz etik davranış qaydaları vardır.

Davranış qaydaları uzun illər ərzində formalaşmış, insanlar tərəfindən qorunaraq nəsildən-nəslə ötürülmüşdür.

Mövzuya dair suallar

1. Davranış qaydaları necə yaranıb?
2. Ailədə davranış qaydaları ilə cəmiyyətdə davranış qaydaları bir-biri ilə necə əlaqəlidir?
3. Davranış qaydalarına əməl etməyin faydası nədir?
4. Çəmənlikdə ocaq qalamağın təbiətdə davranış qaydalarına uyğun olmadığını necə izah edə bilərsiniz?

Məktəb yoldaşlarınız yanınızda belə hərəkətlər etsələr, onlara nə deyərsiniz?

“Bizim sinifdə davranış qaydaları” adlı cədvəl hazırlayın.

Mənim davranış qaydalarım	Sinif yoldaşlarımın davranış qaydaları

“İctimai yerlərdə davranış qaydaları” adlı cədvəl hazırlayın.

Yerlər	Davranış qaydaları
1. İctimai nəqliyyatda	
2. Kitabxanada	
3. Akt zalında	
4. Kafedə	
5. Kinoteatrda	
6. Parkda	

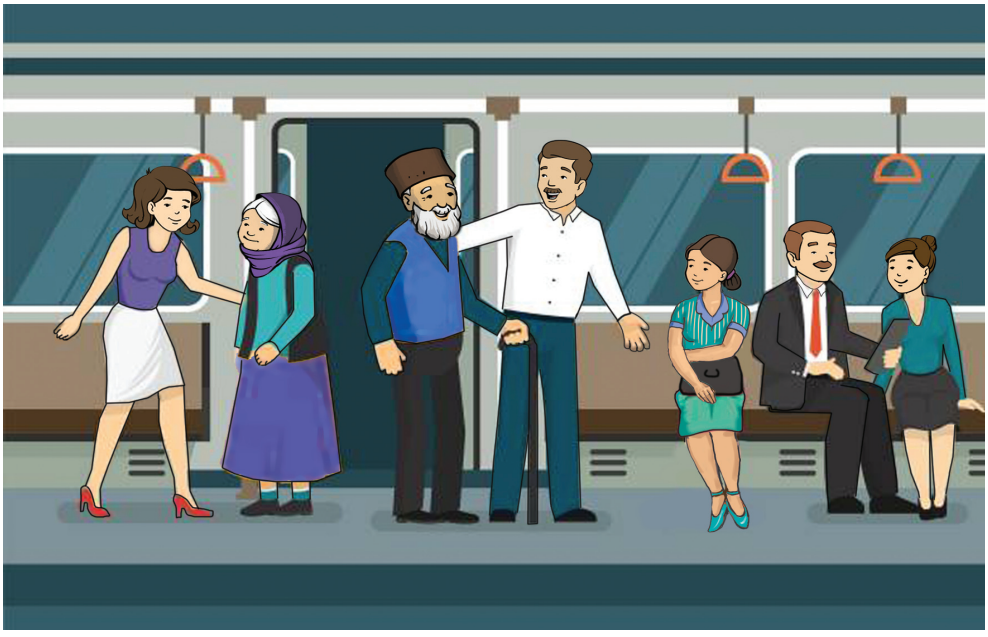

MÜƏYYƏN EDƏK

Hansılar ictimai yerlərdə davranış qaydalarına uyğun deyil?

- Küçədə öskürərkən, əsnəyərkən ağzını tutmaq;
- İctimai yerlərdə astadan danışmaq;
- Parkda, ictimai nəqliyyatda yerə tüpürmək;
- Kinoteatrda kinoya baxarkən danışmamaq;
- Yol gedərkən tum çırtlayıb qabıqlarını yerə tökmək;
- Metroda eskalatorda oturmaq;
- İctimai nəqliyyatda əyləşib yanındakı oturacağa çantanı qoymaq;
- Konsert zalında qida qəbul etmək;
- Teatrda olarkən telefonu söndürmək.

4. PEŞƏ ETİKASI

- peşə
- rəftar
- etik davranış

Bu cür davranışlar insanlar tərəfindən necə qarşılana bilər?

İnsan öz peşəsi ilə necə hörmət qazana bilər?

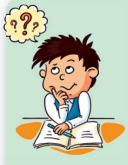

Peşə sahibinin öz üzərində daim çalışması nə üçün vacibdir?

Bütün peşələr gərəklidir. Peşələrə yiyələnən insanlar cəmiyyətə xidmət edirlər.

Biz gündəlik tələbatlarımızı ödəmək üçün, demək olar ki, hər gün alış-veriş edirik. Çoxlarımız gülərüz, xoşrəftar satıcıların işlədiyi mağazalara üz tuturuq. Saç düzümünü qay-

daya salmaq istəyən hər kəs yaxşı usta axtarır. Əgər onun saçını düzəldən bərbər mehriban, xoşrəftar olarsa, bu, insana ikiqat sevinc verir.

İnsan hansı peşənin sahibi olursa olsun, ilk növbədə, öz sənətini dərindən öyrənməli, daim öz üzərində çalışmalıdır. İkinci şərt isə etik davranış normalarına əməl etməkdir. Dərzi də, bərbər də, həkim də, bənna da, avtomobil ustası da, bir sözlə, bütün peşə sahibləri peşəkar olmaqdan başqa, həm də etik davranış qaydalarına əməl etməlidirlər. İnsan peşəsində bacarıqlı, amma insanlarla rəftarında kobud, qaşqabaqlı və acıdil olarsa, çoxları onunla münasibət qurmaq istəməz. İnsan gərək öz peşəsini sevsin. Sevmədiyi işlə məşğul olmaq insanı tez yorur və əsəbi edir. Öz peşəsini sevənlər başqaları ilə ünsiyyətdə xoşrəftar olurlar. Belə insanlar cəmiyyətdə nüfuz qazanır, sayılıb-seçilirlər.

Mövzuya dair suallar

1. İnsanların hansı peşə sahiblərinin xidmətinə daha çox ehtiyacı olur?
2. Məsuliyyət hissi və peşəkarlıq arasında necə əlaqə var?
3. Peşə sahibləri üçün etik davranış qaydalarına əməl etməyin əhəmiyyəti nədir?
4. Peşə seçərkən nələri nəzərə almaq lazımdır?

MÜƏYYƏN EDƏK

Hansı cümlələrdə satıcı peşə etiket qaydalarını pozur?

- Malımız budur, xoşuna gəlir, al, xoşuna gəlmir, alma!
- Biz hər zaman təzə ərzaq satırıq, onun istehsal tarixinə baxmağa ehtiyac yoxdur.
- Mənim yardımıma ehtiyac olsa, müraciət edə bilərsiniz.
- Hər alıcıya satılan hər bir mal haqqında geniş məlumat vermək mənim borcum deyil!
- Əgər aldığınız mal sizi qane etməzsə, onu dəyişdirə bilərsiniz.

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Peşə etiket qaydalarına dair sorğu sualları hazırlayın. Sorğunu həmyaşıdlarınız və yaşlılar arasında keçirin.

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Həkimlik cəmiyyət üçün çox lazımlı peşədir. Həkimlər insanların sağlamlığı üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bununla yanaşı, həkim etikası tələb edir ki, həkimlər xəstələrlə ünsiyyətdə xoş rəftar etsinlər, üzlərində təbəssüm olsun. Çox qədim dövrlərdə də bunu həkimlərdən tələb etmişlər. Bilirsinizmi ki, tibb fakültələrinin tələbələri məzun olarkən and içirlər. Bu and "Hippokrat andı" adlanır. Hippokrat eramızdan əvvəl Qədim Yunanıstanda yaşamış həkimin adıdır. O bu andı həkim peşəsinin şərəf və məsuliyyətini dərk etsinlər deyə, tələbələri üçün tərtib etmişdi.

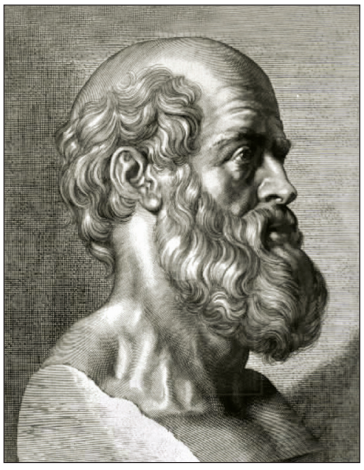

Hippokrat (Büst)

"Hippokrat andı"ndan:

And içirəm ki, verdiyim sözə və götürdüyüm öhdəliklərə gücüm və dərrakəm çatdığı qədər əməl edəcəyəm. Bu sənətdə müəllimimi valideynlərim kimi tanıyacağam. Gücüm çatdığı qədər müalicəmi heç bir vaxt pislik üçün deyil, kömək üçün istifadə edəcəyəm. Məndən istifadə üçün zəhər istəyənə onu verməyəcəyim kimi, belə bir hərəkəti də heç kimə tövsiyə etməyəcəyəm.

Hansı evə daxil olaramsa, ancaq xəstənin xeyrini düşünəcəyəm. Sənətimin icrası zamanı baş verənləri, görüb eşitdiklərimi sirr kimi saxlayacağam. Andıma sadiq olaramsa, qoy həyatımda və sənətimdə nəsibim xoşbəxtlik və insanların rəğbəti, olmaramsa, bunun əksi olsun.

Nə üçün həkimlər "Hippokrat andı" içirlər?

5. DİNİ MƏRASİMLƏR

Azərbaycan ərazisində həmişə müxtəlif dinlərə etiqad edən insanlar yaşamışlar. İndi Azərbaycanda tarixi abidə kimi qorunan Bakıdakı atəşpərəstlik məbədi, Kiş, Gəncəsər, Xudavəng alban xristian kilsələri, Şamaxıdakı Cümə məscidi həmin dövrlərin yadigarıdır. Quba rayonundakı Qırmızı Qəsəbədə yəhudilərə aid tarixi ibadət yerləri vardır.

- sitayiş
- atəşgah
- tanrıçılıq
- oruc
- qurban

Keçmişdə Azərbaycan əhalisi hansı dinlərə etiqad etmişdir?

Azərbaycan ərazisində mövcud olan dinləri bir-birinə nə yaxınlaşdırır?

Qədim türklər tanrıçılıq dininə etiqad edirdilər. Onlar hər şeyin Göy Tanrının əlində olduğuna inanırdılar. Fəlakət baş verəndə onun qarşısını almaq üçün Göy Tanrıya qurban verirdilər. Tanrıçılıqda insanların yaşadığı dünya ilə yanaşı, göy və yeraltı dünyaların da olduğuna inam vardı. Başqa dinlər tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxarılsa da, tanrıçılığın bəzi əlamətləri dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Gedənin arxasınca su atmaq, əlləri göyə açıb dua etmək tanrıçılıq adətlərinin izləridir.

Nə üçün tanrıçılıq səmavi din sayılmır?

Qədim dövrlərdə Azərbaycanda atəşpərəstlik dini də yayılmışdı. Günümüzədək gəlib çatan odla bağlı bəzi adətlər göstərir ki, qədim dövrdə Azərbaycanda atəşpərəstliyin güclü ənənələri olmuşdur.

Müasir dövrdə Azərbaycan əhalisi islam, xristian və yəhudi dinlərinə etiqad edir. Bu dinlərin hər birinin özünəməxsus ibadət və mərasimləri var. Bəzi mərasimlər isə müəyyən fərqlərlə hər üç dində yerinə yetirilir. Məsələn, oruc tutmaqla bağlı ibadət islam, xristian və yəhudi dinlərində müxtəlif şəkildə icra olunur.

Müsəlmanlar Ramazan ayında oruc tuturlar. Ramazan hicri təqvimindəki aylardan birinin adıdır. Ramazanda oruc tutan insanlar səhər yeməyini hələ hava işıqlanmamış yeyir, sonra gün batıb hava qaralana kimi yeməkdən və sudan imtina edirlər. Ramazan ayında səhər yeməyi ***sahur***, axşam yeməyi isə ***iftar*** adlanır. Həm ***sahur,*** həm də iftar zamanı Allaha dualar oxunur. Bir ay ərzində hər

günün öz duası olur. Müsəlmanlar məscidlərə toplaşır, birlikdə namaz qılır, Allaha dualar edirlər. Ramazanın sonuncu günü orucluq ayı başa çatır və növbəti gün Ramazan bayramı kimi qeyd olunur.

İftar vaxtı. Türkiyə

Yazda qeyd olunan ***Pasxa*** xristianların ən böyük dini bayramıdır. Xristianlar Pasxa bayramı ərəfəsində qırx gündən çox oruc tuturlar. Bu ibadət zamanı onlar qəlb və bədənlərinin günahlardan təmizlənməsi üçün Allaha dualar edirlər. Oruc tutan xristianlar qida qəbulunu məhdudlaşdırır, bəzi qida məhsullarından isə imtina edirlər. Oruc tutulan günlərdə əylənmək, dalaşmaq, küsmək olmaz.

Yəhudilikdə də günahların bağışlanması üçün oruc tutulur. Bu ibadət zamanı yəhudilər bir sutka ərzində qida qəbul etmir, su içmir, yuyunmurlar. Yəhudi ənənələrinə görə bu mərasimdə hər bir yəhudi sinaqoqa gedib dua etməlidir. Yəhudilərin orucla bağlı digər ibadəti isti su ilə yuyunmağı, ət yeməyi, şərab içməyi yasaq edir.

Ramazan və Qurban bayramlarının hansı oxşar və fərqli cəhətləri var?

Müsəlmanların ikinci böyük bayramı Qurban bayramıdır. Qurban bayramında dünyanın hər yerindən müsəlmanlar Məkkəyə gedir, Kəbəni ziyarət edirlər. Onlar orada kütləvi şəkildə müxtəlif ibadətləri icra edir və qurban kəsirlər. Kəsilən qurbanlar ehtiyacı olan insanlara paylanılır. Məkkə ziyarətinə getməyən müsəlmanlar bayram günlərində qurban mərasimini yaşadıqları yerdə icra edirlər. Digər dini inanclarda qurbanla bağlı rəvayət olsa da, yalnız müsəlmanlar bu mərasimi böyük bayram kimi qeyd edirlər.

Dini bayramlar yalnız ibadət və dini mərasim olmayıb, həm də qardaşlığı və mənəvi həmrəyliyi gücləndirən vasitədir. Bayramlarda kimsəsizlərə, imkansızlara əl tutulur, valideynlərə, yaşlılara, habelə qohumlara baş çəkilir, küsülülər barışdırılır, uşaqlara, yaşlı valideynlərə hədiyyələr alınır.

Mövzuya dair suallar

1. Tanrıçılıq dinini islam dininə yaxınlaşdıran cəhət nədir?
2. Yəhudiliyi, xristianlığı və islamı nə üçün səmavi din adlandırırlar?
3. Yəhudilik, xristianlıq və islam dinlərində oruc ayinləri necə fərqlənir?
4. İnsanın mənəviyyatının formalaşmasında dinin necə rolu var?

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Qurban bayramı haqqında rəvayətə görə, İbrahim peyğəmbər sonsuz itaətinə sübut olaraq oğlu İsmayılı Allaha qurban vermək istəyir. Rəhmli Allah qurbanlıq qoç göndərib ona oğlunu öldürməməyi buyurur. İbrahim peyğəmbər Allahın mərhəməti qarşısında çox sevinib şükür edir, qoçu kəsir, yoxsul insanlara paylayır. Ona görə də Qurban bayramına müsəlmanlar "İsmayıl qurbanı" da deyirlər.

Bibliyada da buna bənzəyən rəvayət vardır. Orada Avraam oğlu İsaakı Allaha qurban vermək istəyir. Allah qurbanlıq qoç göndərib ona İsaakı həyatda saxlamağı buyurur.

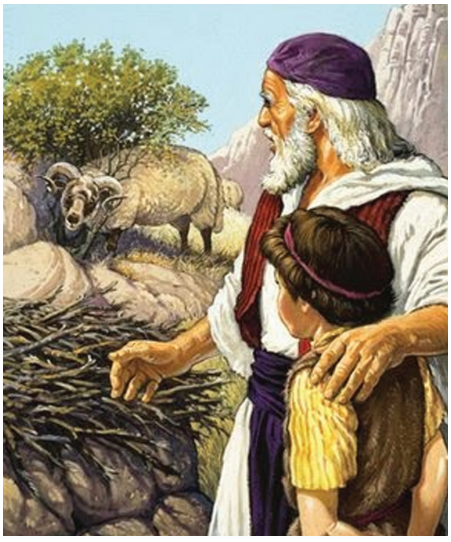

Avraam oğlu İsaakla

BİLİRSİNİZMİ?

Müsəlman ölkələrində dini mərasim və bayramlar Günəş təqvimi ilə yox, Ay təqvimi ilə keçirilir. Ay təqvimində ilin uzunluğu 354(5), Günəş təqvimində isə 365(6) gündür.

Azərbaycanda Günəş təqvimindən istifadə edildiyinə görə dini bayramlar hər il müxtəlif vaxtlara təsadüf edir.

I. Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrıdır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir.

(maddə 18)

III. ... Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozmursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir.

(maddə 48)

Anamın çox yaşlı bir babası var. Tez-tez ailəlikcə onu görməyə gedirik. Babamız oruc tutur, namaz qılır. Ramazan bayramında onu təbrik etmək üçün getmişdik. O, orucluq haqqında maraqlı söhbətlər etdi, dedi ki, Quran ilk dəfə bu ayda nazil olub. Qurana görə, Ramazan ayı bütünlüklə dualar və ibadət ayıdır. Biz də bu ayda ibadət və dualarla Allaha daha yaxın olmağa çalışırıq. Həyatın bəzi nemətlərindən qısa müddətə imtina etməklə onların dəyərini dərk edirik. Bu ay, həmçinin dünyada yeməyə və suya möhtac olan bir çox insanların duyğularını anlamağa kömək edir və mərhəmət hissi yaradır.

Dini bayramlar haqqında məlumat toplayın.

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

6. AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİ

- AXC
- dövlət
- dövlətin daxili funksiyaları
- dövlətin xarici funksiyaları

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Namusunu hifz etməyə,
Cümlə gənclər müştaqdır!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

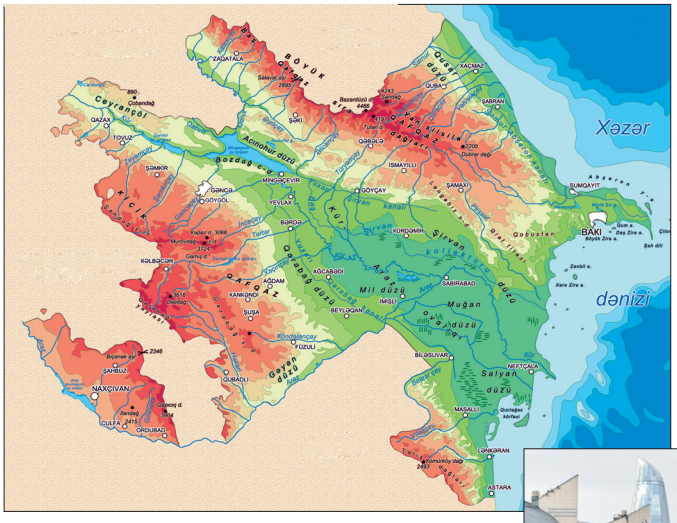

Bu şəkillər nəyi ifadə edir və bizi bu şəkillərlə nə birləşdirir?

Heydər Əliyevin "Xalq dövlət üçün deyil, dövlət xalq üçündür" sözləri nəyi ifadə edir?

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) yarandı. Bu, Azərbaycan adı ilə tanınan ilk dövlət idi. Azərbaycanın ilk parlamenti və hökuməti təşkil edildi, ölkənin sərhədləri müəyyənləşdirildi, bugünkü dövlət rəmzlərimiz yaradıldı, ana dilimiz dövlət dili elan edildi. Azərbaycan adlı dövlətin ərazi bütövlüyü dünya dövlətləri tərəfindən tanındı, sərhədlərinin toxunulmazlığı qəbul edildi. Azərbaycan dövlətinin yaranması Azərbaycan xalqı üçün taleyüklü bir hadisə idi, çünki hər bir xalq üçün dövlətinin olması olduqca əhəmiyyətlidir. Dövləti xalqın mənafeyini həm ölkə daxilində, həm də bütün dünyada qoruyur. Dövlətin daxili və xarici funksiyaları vardır.

Dövlətin daxili funksiyasına bunlar aiddir:

- Ölkədəki dövlət quruluşunu qoruyub saxlamaq;
- Ölkənin təsərrüfatını təşkil etmək, iqtisadiyyatını tənzimləmək;
- Qanunların tam həyata keçirilməsini təmin etmək;
- Ətraf mühitin və təbiətdən istifadənin vəziyyətinə nəzarət etmək;
- Ölkə əhalisinin həyat şəraitinin yaxşılaşması üçün proqramlar icra etmək;
- Ölkədə təhsili, mədəniyyəti, elmi inkişaf etdirmək.

Dövlətin xarici funksiyasına aiddir:

- Beynəlxalq aləmdə ölkənin mənafeyini qorumaq və suverenliyini təmin etmək;
- Dünya dövlətləri ilə dinc, mehriban qonşuluğu və əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;
- Ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji vəziyyəti qorumaq sahəsində dünya dövlətləri ilə əməkdaşlıq etmək;
- Ölkənin təhlükəsizliyi və müdafiəsini təmin etmək.

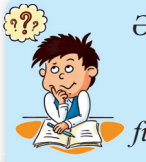

Ərazi bütövlüyümüzün təmin edilməsi dövlətin hansı funksiyalarına aiddir?

Dövlət mövcud olmasa, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi mümkün olmur. Ona görə də hər bir xalq öz dövlətini qoruyub saxlamağa çalışır. Ölkəsini sevən hər bir vətəndaş öz qabiliyyət və imkanları daxilində dövlətinin şərəfini qoruyur.

2020-ci ilin payızında 44 günlük Vətən müharibəsində xalqımız Azərbaycan dövləti ətrafında sıx birləşdi. Xalq, dövlət, ordu birliyi sayəsində torpaqlarımız işğaldan azad edildi. Hazırda azad edilən torpaqların minalardan təmizlənməsi, dağıdılmış kənd və şəhərlərimizin yenidən qurulması, məcburi köçkünlərin doğma yurd-yuvalarına qayıtması dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər sayəsində həllini tapır.

Dövlətimiz bütün vətəndaşlarının sağlamlığını qorumağa, təhsilini, mədəni səviyyəsini daim yüksəltməyə çalışır. Bu məqsədlə dövlət proqramları qəbul olunub həyata keçirilir.

Mövzuya dair suallar

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması xalqımız üçün nə demək idi?
2. Dövlətin daxili funksiyalarına nələr aiddir?
3. Dövlətin sosial vəzifələrinə aid hansı nümunələri göstərə bilərsiniz?
4. Dövlətin xarici funksiyalarına nələr aiddir?

Uşaq jurnalı üçün "Azərbaycan dövləti və uşaqlar" adlı məqalə yazın.

7. CƏMİYYƏT VƏ QANUNLAR

Eramızdan əvvəl 2-ci minillikdə Babil hökmdarı Hammurapi öz ölkəsi üçün qanun külliyyatı yaratdı. Bu qanunlar varlıların, kəndlilərin, azad insanların və qulların cəmiyyətdə necə davranmalı olduqlarına aid idi. Hammurapinin qanunları yarandıqdan sonra hakimlər mütləq Hammurapinin qanunlarına uyğun qərar çıxarmalı idilər.

- hakimiyyət
- qanun
- prezident
- parlament

Babil hökmdarı Hammurapi qanun külliyyatını nə üçün yaratdı?

Qanunlar cəmiyyətin həyatını necə tənzimləyir?

Mətni oxuyun və sxemi işləyin.

Qanunların yaranma səbəbləri	Qanunlar	Qanunların icrasının nəticələri

İnsanlar ibtidai icma quruluşu dövründən başlayaraq qaydalar yaratmışlar. Qaydaları yaratmağa onları həyat özü məcbur edirdi. Məsələn, odu əldə etməyi hələ bacarmadıqları zamanlar hamı yatır, tonqal sönürdü. Onu yenidən yandırmaq üçün təbii yanğın çıxana qədər gözləməli olurdular. Sonralar odu sönməyə qoymamaq üçün qədim insanlar növbə ilə tonqalın keşiyini çəkməyə

"Birgəyaşayış" nə deməkdir?

başladılar. Bu, qədim insanların birgəyaşayışını tənzimləyən ilk qaydalardan biri idi. Bunlar dövrün yazılmamış qanunları olub onların həyatını tənzimləməyə kömək edirdi.

Sonra dövlətlər yarandı. Bu dövlətlərə başçılıq edən hökmdarlar vergi toplanması, ordu yığılması və dövlət əhəmiyyətli digər işləri nizamlamaq üçün qanunlar yaradırdılar. Hökmdarların yaratdığı qanunlar həmişə ədalətli olmurdu. Ona görə də əhali vaxtaşırı üsyan edərək bu yolla öz narazılığını bildirirdi. Cəmiyyətə insanların dinc, rahat, firavan yaşamasına şərait yaradan, yəni ədalətli qanunlar lazım idi. İnsanlar tarix boyu bu cür qanunları necə yaratmağın yollarını axtarmış, nəhayət, qərara gəlmişlər ki, cəmiyyət üçün qanunları yaradarkən xalqın istəklərini də nəzərə almaq lazımdır. Belə cəmiyyətə demokratik cəmiyyət deyirlər. Bu söz ilk dəfə qədim Yunanıstanda yaranıb. Yunan dilində "demos" – xalq, "kratos" – hakimiyyət deməkdir. Müasir dövrdə insanlar demokratik qanunlar uğrunda mübarizə aparırlar.

Mövzuya dair suallar

1. Qanunlar yaratmaqda hökmdarların məqsədi nə idi?
2. Tarixdə üsyanlar nə üçün baş verirdi?
3. Qədim dövrlərdə yaranan qanunlarla müasir qanunlar arasında nə kimi fərq var?

Azərbaycan Respublikasının qanunları necə yaranır?

Azərbaycan Respublikasının qanunları onun Milli Məclisində yaradılır. Milli Məclisdə 125 millət vəkili çalışır. Millət vəkillərini səsvermə yolu ilə xalq seçir. Milli Məclisdə Hüquq siyasəti və Dövlət quruculuğu komitəsi, İnsan hüquqları komitəsi, Təbii ehtiyatlar, Energetika və Ekologiya komitəsi, Elm və təhsil komitəsi, Səhiyyə komitəsi, Mədəniyyət komitəsi və digər komitələr fəaliyyət göstərir. Komitələr həyatımızın ayrı-ayrı sahələrinin

tənzimlənməsinə yönəlmiş qanunların **layihələrini** hazırlayır. Hazırlanmış qanun layihələri Milli Məclis tərəfindən müzakirə olunur və səsə qoyulub qəbul edilir.

Layihə *– hər hansı bir sənədin əvvəlcədən yazılmış təxmini mətni*

Siz millət vəkili olsaydınız, hansı sahələrə aid qanunlar hazırlamaq istərdiniz? Seçdiyiniz bir sahəyə aid qanunlar siyahısı hazırlayın.

MARAQLIDIR

Heyvanlar aləminin də həyatında müəyyən nizam-intizam var.

Arı ailəsində işçi arılar pətəyi təmizləyir, şanı hörür, nektar və çiçək tozu toplayır. Onlar, həmçinin yuvanı düşmənlərdən qoruyur, yumurta qoyan ana arını yedirir, işləmək istəməyən arını pətəkdən qovur və başqa işləri görürlər.

Canavarlar bir neçə ailədən ibarət sürülərlə yaşayırlar. Canavar ailələri möhkəm olur. Sürüdə hərənin öz yeri var: yaşlı, cavan və kiçik üzvlər bir-birinin yerini bilir. Balaların yedizdirilməsində sürüdəki bütün canavarlar iştirak edir.

Pinqvinlərin də həyat tərzi çox maraqlıdır. Pinqvinlər yumurtadan təzə çıxanda valideynlərindən biri onların yanında qalır, digəri yemək dalınca gedir. Balalar bir az böyüyəndən sonra valideynləri onları pinqvin balalarının toplaşdığı "uşaq bağçasına" verib yem dalınca yollanırlar.

Heyvanlar aləmində belə maraqlı faktlar çoxdur. Heyvanlar aləmində olan nizamla insan cəmiyyətindəki qanunlar arasında fərq var. İnsan cəmiyyətinin həyatından fərqli olaraq heyvanların həyatı instinktlərə əsaslanır.

8. ÖLKƏNİN ƏSAS QANUNU

Ölkədə qərarlar, hökmlər nəyin əsasında çıxarılır?

- Konstitusiya
- prezident
- Konstitusiya Məhkəməsi

Azərbaycan Respublikasında qəbul edilən qanunlar nəyə əsaslanır?

Konstitusiya dövlətin ali qanunudur. Ölkədə qəbul edilən qanunlar və bütün hüquqi sənədlər Konstitusiyaya əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasının ədalətli cəmiyyət qurmaq niyyətlərini, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını əks etdirən Konstitusiyası vardır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ona dəyişikliklər edilməsi yalnız **referendumla** həll oluna bilər.

*"**Konstitusiya**" latın sözü olub, "quruluş" deməkdir.*

***Referendum** – xüsusi əhəmiyyətli dövlət məsələlərinin həlli üçün ümumxalq sorğusu*

Müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) ilə qəbul olunmuşdur.

Konstitusiyada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dövlətinin başçısıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır. Prezident Azərbaycan xalqını ölkənin daxilində və xaricində təmsil edir.

Prezident ölkəsinin xalqını hansı fəaliyyətləri ilə təmsil edir?

Azərbaycan demokratik ölkədir. Demokratik ölkələrdə dövlət başçısı seçilərkən hər bir vətəndaş inandığı namizədə səs verir. Azərbaycan Prezidenti xalq tərəfindən seçildikdən sonra ölkənin Konstitusiyasında yazılanların təminatçısı olacağına and içir.

Konstitusiyaya görə, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti üç yerə bölünür. Bunlar qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətləridir.

Milli Məclis qanunverici hakimiyyətdir. Milli Məclisin əsas funksiyası insanların hüquq və azadlıqlarını nəzərə alan və cəmiyyət həyatını tənzimləyən qanunlar yaratmaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin andiçmə mərasimi

İcra hakimiyyəti Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunları icra edir. İcraedici hakimiyyəti Prezident, Nazirlər Kabineti həyata keçirir.

Məhkəmə hakimiyyətini məhkəmələr yerinə yetirir. Məhkəmələr vətəndaşların hüquq və mənafeyini qoruyur.

Ölkəmizdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi də fəaliyyət göstərir. Konstitusiya Məhkəməsi qanunların, qərarların və digər hüquqi sənədlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunu yoxlayır.

Mövzuya dair suallar

1. Azərbaycanda qanunverici orqan və prezident necə seçilir?
2. Konstitusiyaya dəyişikliklər nə üçün referendum yolu ilə edilir?
3. Konstitusiyaya görə, Azərbaycanda hakimiyyət necə bölünür?
4. Qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin oxşar və fərqli cəhətləri nədir?

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən digər icraedici orqanlar və onların vəzifələri haqqında məlumat hazırlayıb cədvəli doldurun.

İcra orqanı	Vəzifəsi

MARAQLIDIR

Dünyada ilk yazılı konstitusiya 1787-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaranmışdır. Sonralar dünya dövlətləri öz ölkələrinin konstitusiyasını yaradanda bir çox məsələlərdə ABŞ Konstitusiyası onlara örnək oldu. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da hakimiyyətin ABŞ Konstitusiyasında olduğu kimi qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinə bölündüyü təsbit olunmuşdur.

Əgər siz dövlət başçısı olsaydınız, ölkədə hansı funksiyaları yerinə yetirən yeni orqanlar yaradardınız?

9. TƏLƏB VƏ TƏKLİF

- tələb
- təklif
- pərakəndə satış
- topdansatış
- maya dəyəri

Bir kişi öz torpaq sahəsini əkib qazanc əldə etmək istəyirdi. O, bazara baş çəkib nəyin baha satıldığını öyrənmək istədi. Bazarda çiyələyin yaxşı satıldığını görüb çiyələk əkəcəyinə qərar verdi.

Növbəti il bol çiyələk yetişdi. Yaxşı gəlir götürəcəyinə əmin olan kişi məhsulu bazara apardı, ancaq fikirləşdiyi qədər qazanc əldə edə bilmədi. Bazarda çiyələk çox, qiyməti isə ucuz idi.

Çiyələyin qiyməti hansı səbəbdən dəyişdi?

Malın qiymətinə hansı amillər təsir edir?

İstehsal edilən malları iki cür: həm toplu halda, həm də tək-tək satmaq olar. Ona görə də malın iki satış qiyməti var. Bir maldan çoxlu miqdarda alanda onun qiyməti xeyli ucuz olur. Buna malın ***topdansatış qiyməti*** deyirlər. Malın tək-tək satışı isə pərakəndə satışdır. Bu qiymətə malın ***pərakəndə qiyməti*** deyilir.

Topdansatış qiyməti pərakəndə satış qiymətindən aşağı olur. Malı topdansatış qiymətinə alan ticarətçilər onu tək-tək satmaqla qazanc əldə edirlər. Bu qazanc bazarda ***tələbdən***, yəni əhalinin satılan mala olan ehtiyacından asılıdır. Alıcıların onlara ***təklif*** olunan məhsula ehtiyacı nə qədər böyük olarsa, satış və qazanc da o qədər çox olur.

Nə üçün malın topdansatış qiyməti daha aşağı olur?

Bəs malın qiyməti necə yaranır?

Hər bir istehsal olunan mal istehsalçıya müəyyən bir məbləğə başa gəlir. Məsələn, avtomobil istehsalçısı onun detallarına, zavodun işçilərinə, istehsal

Dondurmanın topdan alınması və pərakəndə satışı

prosesində sərf olunan enerjiyə və digər zəruri vasitələrə pul ödəyir. Bu xərclər üst-üstə yığılıb avtomobilin hazırlanması üçün lazım olan məsrəfləri yaradır. Bu məsrəflərə avtomobilin ***maya dəyəri*** deyilir. Mal maya dəyərindən aşağı qiymətə satılmır. Pərakəndə və topdansatış qiymətləri həmişə malın maya dəyərindən yuxarı olur.

Nə üçün malı maya dəyərindən aşağı qiymətə satmırlar?

Mövzuya dair suallar

1. Alqı-satqıda “tələb” və “təklif” sözləri nəyi ifadə edir?
2. Hansısa məhsula tələb təklifdən yüksək olsa, onun qiymətinə bu necə təsir edə bilər?
3. Malın maya dəyəri necə yaranır?

Özünüz şirkət yaratmalı olsanız, nə istehsal etmək istərdiniz? Nə üçün?

Bu gün babamla kompüter almağa getmişdik. Bəyəndiyimiz modeli seçdik. Bu zaman satıcı bir alıcı ilə söhbət edirdi. Arada heç vaxt eşitmədiyim bir söz qulağıma dəydi: “topdansatış qiyməti”. Sonra mən gördüm ki, eynilə bizim aldığımız kompüteri həmin alıcıya xeyli aşağı qiymətə satırlar. Ağlıma gəldi ki, yəqin, qiyməti bizə səhv deyiblər.

Babamın qulağına pıçıldadım ki, diqqətli olsun, deyəsən, qiyməti bizə düz deməyiblər. Babam dedi ki, narahat olma, hər şey qaydasındadır. Pulu ödəyib dükandan çıxdıq. Yolda babam mənə dedi ki, biz bir kompüter aldıq, həmin alıcı isə çoxlu kompüter aldı. Biz kompüteri pərakəndə satış qiymətinə, o isə topdansatış qiymətinə aldı. Topdansatış qiyməti pərakəndə qiymətdən daha ucuz olur.

MARAQLIDIR

1975-ci ildə ABŞ-da bir qrup həvəskar kompüter istifadəçiləri klubunu yaratdı. Klub üzvlərindən iki gənc bu işin böyük gəlir gətirəcəyinə inanaraq öz şirkətlərini yaratmaq qərarına gəldilər. Kompüterlərin istehsalı və satışı, doğrudan da, böyük gəlir gətirdi.

Həmin gənclərdən biri sonralar tanınmış Amerika ixtiraçısı və biznesmeni, Apple şirkətinin yaradıcılarından olan Stiv Cobs idi.

Satış üçün hazırlanmış ilk 50 kompüterdən biri

10. ÖLKƏMİZİN İQTİSADİYYATI

Buruq

Müqavilələr

İnkişaf

Gəlir

Sərvət

- iqtisadiyyat
- dünya bazarı
- neft
- Dövlət Neft Fondu
- qeyri-neft sahələri

Yuxarıdakıları hansı anlayış ətrafında birləşdirmək olar?

Nə üçün nefti Azərbaycan iqtisadiyyatının "onurğa sütunu" adlandırırlar?

Mətni oxuyun. Neft istehsalının Azərbaycan üçün faydalı və zərərli təsirlərinə aid cədvəli işləyin.

Faydalı təsirlər	Zərərli təsirlər

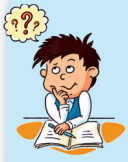

Neftin yüksək gəlir gətirməsinin səbəbi nədir?

Dünya bazarında neftə tələbat böyükdür. Ona görə də neft istehsalı yüksək gəlir gətirən sahədir. Azərbaycan, əsasən, neft və qaz ölkəsi kimi tanınır. Respublikamızın dövlət büdcəsinin formalaşmasında neft gəlirləri üstünlük təşkil edir.

1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (ARDNF) yaradılmışdır. Ölkənin neft gəlirlərinin toplandığı Dövlət Neft Fondu ölkənin iqtisadi həyatında yaxından iştirak edir.

Neft gəlirlərinin istifadə istiqamətləri

- Qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi
- Gələcək üçün ehtiyat vəsaitin toplanması
- Ümummilli layihələrin maliyyələşdirilməsi

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun fəaliyyətindən nümunələr

Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri

Bakı – Tbilisi – Qars yeni dəmiryolu

Dünya bazarında neftin qiyməti daim dəyişir. Neft bir gün yüksək qiymətə satıldığı kimi, növbəti gün qəfil ucuzlaşır. Digər tərəfdən insanlar getdikcə alternativ enerji mənbələrinə daha çox üstünlük verirlər. Bu, gələcəkdə neftə olan tələbatı azaldaraq neftin qiymətinə təsir edə bilər.

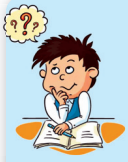

Alternativ enerji mənbələrindən daha çox istifadə edilməsi neftin qiymətinə necə təsir edə bilər?

Azərbaycan dövləti qeyri-neft sahələrinin, o cümlədən kənd təsərrüfatının, turizmin, xidmət sektorunun inkişafına böyük diqqət yetirir, çünki qeyri-neft sahələrinin yüksəlişi ölkə iqtisadiyyatının neft gəlirlərindən asılılığını azaldır. Qeyri-neft sektoruna tikinti, ticarət, nəqliyyat, turizm və digər fəaliyyət sahələri aiddir. Əvvəllər xarici ölkələrdən alınan bir çox məhsullar indi ölkəmizdə istehsal olunur. Azərbaycan xaricə məhsul satışını, yəni ixracı daim artırmağa çalışır.

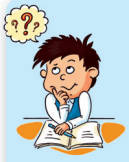

Nə üçün Azərbaycan dövləti ölkəmizin iqtisadiyyatının neftdən asılı olmamasına çalışır?

Mövzuya dair suallar

1. Neftin iqtisadiyyatda böyük rol oynaması nə ilə bağlıdır?
2. Azərbaycan dünyada daha hansı sərvətləri ilə tanınır?
3. Qeyri-neft sahələrindən hansının inkişafını vacib hesab edirsiniz?

Esse yazın: "Neft Azərbaycanın ən böyük sərvəti olub, xalqa, özü də təkcə indiki nəslə deyil, həm də gələcək nəsillərə mənsubdur".

Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

XIX əsrin sonlarından Azərbaycanda neft sənayesi çox sürətlə inkişaf etməyə başladı. Həmin illərdə dünyada hasil edilən neftin 50%-dən çoxu Bakıda çıxarılırdı. Başqa yerlərdə çıxarılan nefti müxtəlif qarışıqlardan təmizləmək üçün çoxlu vəsait tələb olunurdu. Bakı nefti isə təmiz olduğundan hasilatı çox ucuz başa gəlirdi. Bakı neftinin iqtisadi əhəmiyyəti dünyanın ən varlı neft sahibkarlarının diqqətini Azərbaycana cəlb etdi. Bunların arasında Nobel, Rokfeller, Rotşild kimi çox nüfuzlu sahibkarlar da var idi. Onlar az vəsait qoymaqla çoxlu qazanc əldə edirdilər. Mütəxəssislər, iş axtaran yoxsul insanlar Bakıya üz tuturdular. Müxtəlif sənaye sahələrinin sürətli inkişafı neftə tələbatı artırmışdı. Neft yanacaq kimi ən qiymətli təbii sərvət idi.

Azərbaycanlı neft milyonçuları Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov və başqaları neftdən gələn sərvət hesabına Azərbaycanda iqtisadiyyatın, mədəniyyətin, elm və təhsilin inkişafına böyük

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin binası

töhfələr verdilər. Bakı sürətlə inkişaf etdi. Burada çoxlu zavodlar, fabriklər açıldı. Banklar, teatr, qəzetlər fəaliyyətə başladı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin, Filarmoniyanın, İncəsənət Muzeyinin binaları və Azərbaycanın bir çox tarixi memarlıq tikililəri həmin dövrün yadigarıdır.

Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı

Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi

Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin binası

Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi

Bibiheybət məscidi

11. VƏTƏNDAŞ VƏ VERGİ

- gəlir
- vergi
- dövlət büdcəsi
- vətəndaşlıq borcu

İki nəfər **şərikli** biznes yaratmışdı. Onlar çoxlu gəlir əldə etdilər və bu gəlirdən dövlət büdcəsinə vergi ödədilər. Şəriklərdən biri vergiyə görə gəlirinin azalmasından məyus olub dedi:

– Biz bu pulu zəhmətlə özümüz qazanmışıq, axı niyə onu dövlətə verməliyik?

Şəriki dedi:

– Düzdür, biz bu pulları özümüz qazanmışıq, lakin dövlət biznesimizi yaratmaqda kömək edib: kredit verib, təsərrüfatımızı avadanlıqla təmin etməyə yardım göstərib. Biz vergini ödəməliyik ki, dövlət bu işləri daha çox sahibkar üçün edə bilsin. Ölkəmizin gələcəyi üçün bir vətəndaş kimi biz də məsuliyyət daşıyırıq.

Şəriki onunla razılaşdı.

Şərikli *– başqası ilə birlikdə bir iş görmək*

Şərikin cavabına sizin münasibətiniz necədir?

Dövlət vergi siyasətini nə üçün həyata keçirir?

Dövlət öz ərazisində işləyib əməkhaqqı alanlardan gəlirinə görə vergi tutur. Bu hüquq dövlətə gəliri çox olan əhalidən gəlirlərinin bir hissəsini alıb yoxsullara vermək imkanı yaradır. Beləliklə, cəmiyyətin qayğıya ehtiyacı olan üzvlərinə: əlillərə, kasıblara, qocalara qayğı təmin edilir.

Vergitutma cəmiyyətin həyatını tənzimləmək üçün dövlətin yerinə yetirdiyi fəaliyyətlərdən biridir. Vergi vasitəsi ilə dövlət öz büdcəsini qurur, büdcəsinin hesabına həm daxili, həm də xarici funksiyalarını yerinə yetirir.

Verginin ədalətli olması nə deməkdir?

Vergi ədalətli olmalıdır. Bu sistem elə düşünülməli və tətbiq edilməlidir ki, vergilər insanların narazılığına səbəb olmasın.

Vətəndaş yaşadığı cəmiyyətin inkişafı üçün üzərinə düşən vergini ödəməlidir. Vergini ödəmək hər bir vətəndaşın qanunla müəyyən olunmuş borcudur.

Mövzuya dair suallar

1. Vergi toplanması dövlətin hansı funksiyalarına aiddir?
2. Vergiləri ödəmək nə üçün borc hesab olunur?
3. Vergilər vaxtında ödənməsə, bu, ölkənin həyatına necə təsir edər?
4. Reklam plakatında ifadə olunmuş fikri izah edin.

I. Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur.

II. Heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə məcbur edilə bilməz.

(maddə 73)

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

İtalyan yazıçısı Canni Rodari baş qəhrəmanı soğan olan "Çipollinonun macəraları" adlı maraqlı əsər yazmışdır. Əsərdə əhalisi və hökmdarı meyvə-tərəvəzlər olan uydurma ölkədən bəhs edilir. Bu ölkədə əhalinin hüquqları, o cümlədən vergi hüququ pozulur. Aşağıdakı parça ölkənin hakimi şahzadə Limonun əhali qarşısındakı çıxışındandır.

"– Son vaxtlar dövlətimizin gəliri azalıb. Havaya vergi qoyulandan sonra siz az nəfəs almağa başlamısınız! Bu sizin tərəfinizdən çox çirkin hərəkətdir! Sakit olun!!! Bu gündən yağıntı üçün də yeni vergilər qoyulur:
Adi yağış üçün – 100 ***lir****,*
Leysan yağış üçün – 200 lir,
Şimşəkli, ildırımlı yağış üçün –300 lir.
Sakit olun dedim!!!"

Lir *– keçmişdə İtaliyada pul vahidi*

Canni Rodari. "Çipollinonun macəraları" kitabından

Dünən nənəmlə supermarketə getmişdim. Mən aldığı ərzaq çantasını evə aparmaqda ona həmişə kömək edirəm. Nənəm aldığımız malların pulunu ödədi. Satıcı qız kassa qəbzini verdi. Nənəm qəbzi alıb səliqə ilə pulqabına qoydu. Mən soruşdum:

– Nənə, qəbzi niyə pulqabına qoyursan, məgər o sənə lazımdır?

Nənəm cavab verdi:

– Əlbəttə, bu qəbz vasitəsi ilə dövlət mal üçün ödədiyimiz pulun bir qismini bizə geri qaytarır. Sən də supermarketdən nəsə alsan, kassa qəbzini tələb etməyi unutma.

Nənəmin dedikləri mənim üçün çox maraqlı oldu. Axşam atam evə gələndə mən ondan bu haqda ətraflı məlumat aldım.

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Kassa qəbzləri əsasında satılan mallara görə ödənmiş məbləğin bir hissəsinin necə geri alınması ilə bağlı müşahidələr aparın.

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

12. İNSAN HÜQUQLARI

- dövlət
- insan hüquqları
- BMT
- Avropa Şurası
- Avropa Məhkəməsi

İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərində "Kolizey" adlı qədim, əzəmətli tikili var. Bir zamanlar bu tikilinin divarları arasında qanlı qladiator döyüşləri keçirilmişdir. Bu döyüşlər əsl ölüm savaşı idi. Roma əyanları qladiator döyüşlərinə baxıb əylənirdilər. Qladiatorlar yaşamaq uğrunda vuruşurdular. Onların bu döyüşlərdən imtina etməyə haqları yox idi. Məğlub olan qladiatorun taleyini əyanlar müəyyən edirdilər. Qalib qladiator istəsəydi belə, məğluba mərhəmət edə bilməzdi. Məğlubun həyatı əyanların bir barmaq işarəsindən asılı idi. Əyanların baş barmaqlarını qaldırması qladiatorun həyatının bağışlanması, aşağı salınması isə ölüm hökmü idi. Yüzlərlə insanın gözü qarşısında qladiatorların həyatına son qoyulur, buna görə heç kimə cəza verilmirdi. Bu, həmin dövr üçün adi hal idi, çünki qladiatorlar qul idilər. Qulları insan deyil, danışan alət hesab edirdilər.

Qladiatorlar nə üçün vuruşmaqdan imtina edə bilmirdilər?

Qədim Romada qladiatorların hansı haqları əllərindən alınırdı?

Müasir dünyada insan hüquqları necə qorunur?

Hüquq *— dövlət tərəfindən müəyyən olunan və insanlar arasında münasibətləri nizama salan qaydalar məcmusu*

İnsan hüquqları qoruyucu təbəqə kimidir: insanı mühafizə edir; insanla necə davranmaq lazım olduğunu göstərir. Hüquqlar insanı əzilməkdən, təhqir edilməkdən, istismar olunmaqdan və digər məhrumiyyətlərdən qoruyur. Hüquqlar ümumidir, yəni dərisinin rəngindən,

varlı-kasıb, uşaq-böyük, qadın-kişi olmasından asılı olmayaraq hamıya aiddir. Əsas insan hüquqlarına insanların mülki hüquqları, siyasi hüquqları, iqtisadi və sosial hüquqları, mədəni hüquqları daxildir.

Müasir dövrdə insan hüquqları yalnız ayrı-ayrı ölkələrdə deyil, beynəlxalq səviyyədə qorunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi "İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə"ni imzalayan dövlətlər insanların şəxsi hüquq və azadlıqlarını tanıyır və onları qorumağa təminat verdiklərini bildirirlər. "İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə"də göstərilən hüquq və azadlıqlar əksər ölkələrin konstitusiyasında öz əksini tapmışdır.

Avropa Şurası, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi də insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına yardım edir.

Hazırda dünyada insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi işləri ilə məşğul olan çoxlu beynəlxalq qurum fəaliyyət göstərir.

İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qurumlar

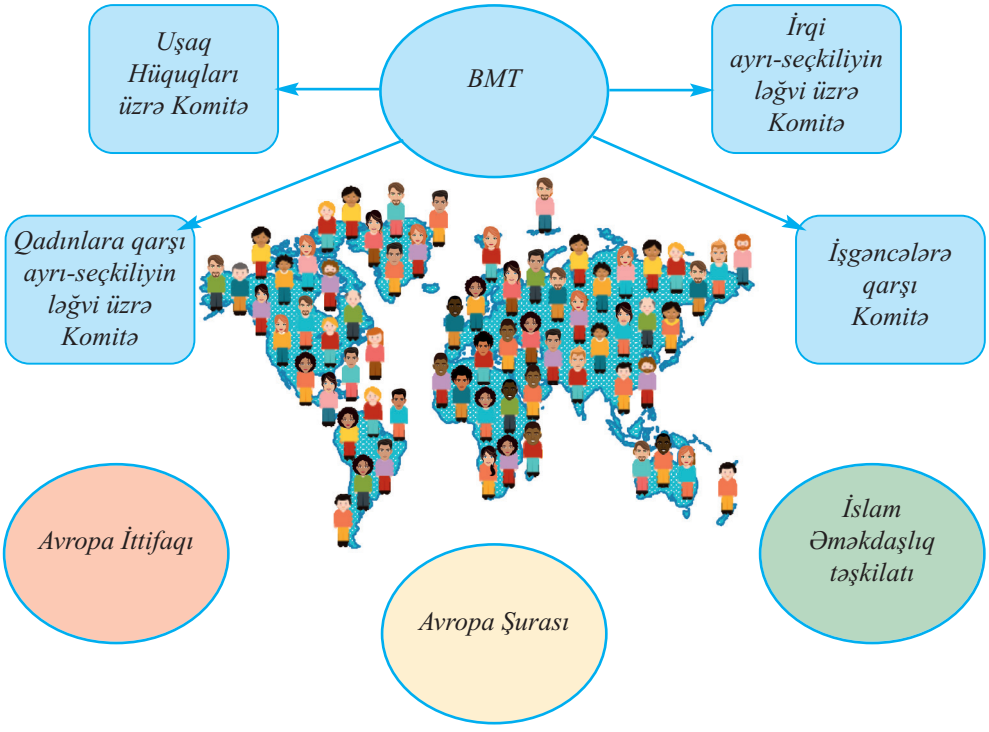

Mövzuya dair suallar

1. İnsan hüquqlarının qorunmasına BMT-nin təsiri nədən ibarətdir?
2. Avropa Şurası ona üzv olan ölkələrə insan hüquqlarının qorunması sahəsində necə təsir göstərir?
3. İnsan hüquqlarının qorunmasında Avropa Məhkəməsinin rolu nədən ibarətdir?

"... İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır".

(maddə 25)

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Bunlar uşaqların hüquqlarıdır:

18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən şəxslər ***uşaq*** hesab olunurlar.

Hər bir uşaq ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir.

Uşaq öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququna malikdir.

Uşaq valideynləri, babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsindən

BİLİRSİNİZMİ?

Dünyada qadınlar uzun müddət seçki hüququndan məhrum olmuşlar. Azərbaycanda 1918, ABŞ-da 1920, Fransada və Yaponiyada 1945, İsveçrədə 1971, İspaniyada 1976, Səudiyyə Ərəbistanında isə 2011-ci ildə qadınlara seçkilərdə iştirak etmək hüququ verilmişdir.

Yeni Zelandiya qadınlara seçki hüququ verən ilk ölkədir. Yeni Zelandiyada bu hüquq qadınlara 1893-cü ildə verilmişdir.

1. İnsan hüquqlarını qoruyan dövlət qurumlarının fəaliyyəti haqqında məlumat toplayıb cədvəli işləyin.

İnsan hüquqlarını qoruyan dövlət qurumu	Fəaliyyəti

2. İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qurumlar haqqında məlumat toplayıb cədvəli işləyin.

İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qurum	Fəaliyyəti

13. HƏR ŞEY UŞAQLAR ÜÇÜN

Böyüklərdən fərqli olaraq uşaqların əlavə müdafiəyə ehtiyacı var. Uşaqlara qarşı şiddət müəssisələrdə, məktəblərdə və ailədə baş verə bilər. Kiberzorakılığın artması da müasir dövrün bir problemidir. Zorakılığa məruz qalan uşaqlar çox vaxt özlərini qoruya, kömək və dəstək ala bilmirlər.

- Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi
- Ombudsman
- UNICEF

Bir uşağın daim incidildiyini müşahidə etsəniz, onu müdafiə etmək üçün hara müraciət edərsiniz?

Müsair dövrdə uşaqların hüquqları necə qorunur?

Hər bir ölkənin gələcəyi uşaqların rifahından və inkişaf imkanlarından asılıdır. Hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi böyüməsi üçün uşaqların hüquqları təmin edilməlidir. Bu məqsədlə ölkəmizdə Təhsil, Səhiyyə nazirlikləri, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi və digər dövlət qurumları fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş "Körpələrin və erkən yaşlı uşaqların qidalanması haqqında", "Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması haqqında", "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında", "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında", "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" və digər qanunlar qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi, hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) vəzifəsi təsis edilmişdir.

Yada salaq:
Uşaq hüquqlarına aid hansı beynəlxalq sənədlər mövcüddur?

Bütün ölkələrdə insan hüquqları lazımi səviyyədə qorunmur. Dünyada milyonlarla uşaq cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü olmaq imkanından məhrumdur. Yoxsulluq uşaqların inkişafına son dərəcə

mənfi təsir göstərir. Dünyada hər beş uşaqdan biri həddindən artıq yoxsulluq içərisində yaşayır. Dünyanın bir çox yerində yüz milyonlarla uşaq ibtidai və məktəbəqədər təhsil almır. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanı rəhbər tutan UNICEF dünya ölkələrində hər bir uşağın hüquqlarını təmin etməyə çalışır. Təşkilatın ayrı-ayrı ölkələrdə nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir. Bu nümayəndəliklər vasitəsilə UNICEF dünya ölkələrində uşaqların yaşayış şəraiti, təhsil və səhiyyə məsələləri ilə məşğul olan təşkilatlarla birgə fəaliyyət göstərərək onlara tövsiyələr verir.

Sizcə, "keyfiyyətli təhsil" anlayışı nəyi ifadə edir?

Bir nümunə göstərək: Una qidalandırıcı maddələrin əlavə edilməsi sayəsində hər il yüzlərlə uşağın həyatını yaxşılaşdırmaq, hətta xilas etmək mümkündür. UNICEF ölkə hökumətinə bu barədə məsləhətlər verir. Təşkilatın ölkədəki nümayəndəliyi qida mütəxəssisləri, un istehsalçıları, millət vəkilləri və başqa məsul qurumların bu təşəbbüsü dəstəkləmələri üçün iş aparır.

UNICEF səhiyyə işçiləri üçün də təlim proqramları işləyib hazırlamaqla uşaqlarda əlilliyin və inkişaf ləngimələrinin erkən aşkar edilməsi və qarşısının alınması işinə dəstək verir.

UNICEF Azərbaycan Respublikası ilə də əməkdaşlıq edir.

Mövzuya dair suallar

1. Azərbaycanda insan hüquqlarının qorunması üçün hansı qurumlar fəaliyyət göstərir?
2. UNICEF nə məqsədlə yaradılmışdır?
3. Dünya ölkələrində UNICEF-in dəstəyi ilə hansı fəaliyyətlər həyata keçirilir?
4. Azərbaycan Respublikası UNICEF-lə hansı sahələrdə əməkdaşlıq edir?

UNICEF-in Azərbaycanda həyata keçirdiyi layihə və tədbirlər barədə məlumat toplayın.

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Bloq – internetdə yazılan gündəlik

11 yaşlı Məlalə Yusufzay tanınmış internet səhifəsinə gizli ad altında öz həyatı haqqında **bloq** yazırdı. Onun yaşadığı əyalətə nəzarət edən silahlı qruplaşma qızların məktəbə getməsinə qadağa qoymuşdu. Onlar Məlaləni məktəb avtobusunda odlu silahla yaralamışdılar. Aldığı yara o qədər ağır idi ki, qızın sağ qalması əsl möcüzə oldu. Sonra bir amerikalı jurnalist məktəbli qızın həyatından bəhs edən sənədli film hazırladı. Qısa müddətdə Məlalə tanındı, televiziya kanallarına, qəzet-jurnallara müsahibələr verdi və Uşaqların Beynəlxalq Sülh Mükafatı ilə təltif olundu. 17 yaşı

olanda isə Məlalə Yusufzay "... bütün uşaqların təhsil hüququ üzrə mübarizəsinə görə" Nobel mükafatının ən gənc sahibi oldu.

2017-ci ildə Məlalə qızların təhsilinin əhəmiyyəti barədə məlumatlandırmağa kömək etmək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sülh səfiri təyin edildi.

BMT qızların təhsilinə niyə bu qədər əhəmiyyət verir?

Keyfiyyətli təhsil insanların həyatını yaxşılaşdırmağın və davamlı inkişafın açarıdır. Bununla belə, dünyada yalnız bir neçə ölkə təhsilin bütün səviyyələrində yüksək hədəfə çatmağı bacarmışdır.

BMT-nin iclasında on yeddi hədəf qəbul edilmişdir. Bu Hədəflər hər cür yoxsulluğun aradan qaldırılması, bərabərsizliklə mübarizə və iqlim dəyişikliyi problemlərinin həlli üçün səyləri səfərbər etməyə yönəlmişdir. Hədəflərdən dördüncüsü hamı üçün əhatəli və keyfiyyətli təhsil vermək və ömürboyu öyrənməyi təşviq etmək məqsədi daşıyır. Dördüncü Hədəfə 2030-cu ilədək təhsildə gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılması da daxildir.

BİLİRSİNİZMİ?

Azərbaycanlı qadınlar arasında xeyli alim, mədəniyyət xadimi olmuşdur. Sona xanım Vəlixan həkim diplomu almış ilk azərbaycanlı qadındır. O, göz həkimi idi. Dəyərli elmi araşdırmalarına görə Sona xanım tibb sahəsində Nobel mükafatına namizəd olunmuşdu. İkinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə bağlı Nobel mükafatının təqdimatı dayandırıldı və Sona xanım bu mükafatı almaq şansından məhrum oldu.

Nigar Şıxlinskaya ilk azərbaycanlı tibb bacısı, Şəfiqə Axundova opera yazan ilk qadın bəstəkarımız olmuşlar. Leyla Məmmədbəyova isə nəinki Azərbaycanda, Qafqazda, həmçinin Yaxın Şərqdə və Cənubi Avropada ilk təyyarəçi qadın idi.

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Azərbaycan qadınları ölkəmizin inkişafına necə töhfə verirlər? (İstehsalatda, mədəniyyətdə, siyasətdə çalışan, o cümlədən rəhbər vəzifələrdə işləyən qadınlarımız)

14. SAĞLAMLIĞIN QORUNMASI HÜQUQU

Adi dərs günlərindən biri idi. Birdən qapı döyüldü. İçəri ağxalatlı həkim daxil oldu. Sabah uşaqlara peyvənd vurulacağını söylədi və bu haqda valideynlərə məlumat verilməsini xahiş etdi. Mən çox təəccübləndim. Tənəffüsdə müəllimə yaxınlaşdım və uşaqlardan kimin xəstə olduğunu soruşdum. Müəllim heç kimin xəstə olmadığını, peyvəndin yoluxucu xəstəliklərin yayılmasına qarşı həyata keçirilən bir tədbir olduğunu söylədi.

- yoxsulluq səviyyəsi
- qida təhlükəsizliyi
- icbari tibbi sığorta
- Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

Yuxarıda göstərilən bu tədbir hansı dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilir?

Vətəndaşların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət hansı tədbirləri görür?

Mətni oxuyub insanların sağlamlığının qorunması haqqında cədvəli işləyin.

İnsan sağlamlığına təsir edən amillər	İnsanların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətlər

İnsan orqanizminin vitaminlərə və müxtəlif minerallara ehtiyacı var. Vitaminlər insanın çəkisinə, boyunun uzanmasına, zehni inkişafına təsir göstərir. Orqanizmə lazım olan mineralları və vitaminləri isə biz qəbul etdiyimiz qidalar vasitəsilə alırıq. Sağlam olmaq üçün normal qidalanmaq hər bir insanın hüququdur. Dövlət insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə çalışır. Bunun üçün maddi imkanı məhdud olan ailələrə sosial yardım verilir. Yoxsulluğun aradan qaldırılmasına yönəlmiş proqramlar hazırlanıb həyata keçirilir.

İnsanın qəbul etdiyi qidanın keyfiyyəti də onun sağlamlığına təsir edir. Hər bir istehlakçı aldığı qida məhsulunun keyfiyyətinə əmin olmalıdır.

Dövlət insanları onlara zərər verə biləcək qidalardan qorumaq məqsədi ilə Qida Təhlükəsizliyi Agentliyini yaratmışdır. Bu dövlət qurumu Azərbaycanda istehsal olunan və xarici ölkələrdən gətirilən qida məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət edir, vaxtaşırı marketlərdə yoxlamalar aparır.

Sağlamlığın qorunması üçün tibbi xidmətin əlçatan olması da vacibdir. Ölkəmizdə insanların tibbi yardım almaq hüququnu təmin edən icbari tibbi sığorta həyata keçirilir.

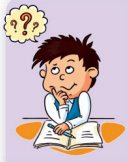

Yada salaq:
"sığortaçı" və "sığortaolunan" nə deməkdir?

Azərbaycan dövləti insanların sağlamlığının qorunması ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlarla da yaxından əməkdaşlıq edir. Azərbaycan Respublikasının səhiyyə sahəsində əməkdaşlıq etdiyi əsas beynəlxalq qurum Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatıdır (ÜST). Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı dünya ölkələrində insanların sağlamlığının

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının loqosu

qorunması, bir çox yoluxucu xəstəliklərlə mübarizə yolları barədə tövsiyələr hazırlayır. Təşkilatın üzvü olan ölkələr bu tövsiyələrə əməl etməyi öhdələrinə götürürlər. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı xüsusilə yoxsul ölkələrdə uşaqların müxtəlif xəstəliklərə qarşı peyvənd olunmasında yaxından iştirak edir.

Mövzuya dair suallar

1. Normal qidalanmaq orqanizmə nə üçün lazımdır?
2. İnsanın sağlamlıq hüququnu hansı qurumlar və necə müdafiə edirlər?
3. Azərbaycan dövləti vətəndaşların sağlamlığını qorumaq hüququnu necə təmin edir?
4. İnsanların sağlamlığının qorunması istiqamətində hansı beynəlxalq təşkilat fəaliyyət göstərir?

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının əhaliyə tövsiyələrini əks etdirən plakat hazırlayın. Tövsiyələrin qoruyucu əhəmiyyətini izah edin.

Tövsiyə	Onun sağlamlıq üçün əhəmiyyəti

MÜƏYYƏN EDƏK

Hansı cümlələrdə dövlət tərəfindən vətəndaşların sağlamlığının qorunması öz əksini tapıb?

- Məktəblərdə tibb məntəqələri fəaliyyət göstərməlidir.
- Yalnız marketlərdə satılan ərzaqların keyfiyyəti yoxlanılmalıdır.
- Şəxsə düzgün tibbi yardım göstərilmədikdə onun məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır.
- Profilaktika işləri yalnız epidemiyaların qarşısını almaq üçün aparılmalıdır.

İNSAN VƏ TƏBİƏT

15. ZƏRRƏLƏR

- aqreqat hal
- bərk cisim
- maye
- qaz

Təbiətdə biz suyu maye, buxar və buz halında görürük. Bunlar suyun aqreqat hallarıdır.

buz

su

su buxarı

Buxar və buz bir-birindən necə fərqlənir?

Bu fərqlərin səbəbi nədir?

Təbiətdəki maddələr adi gözlə görünməyən kiçik zərrəciklərdən ibarətdir. Maddələrin bərk, maye və qaz halında olması onların zərrəciklərinin vəziyyətindən asılıdır. Zərrəciklər bir-birinə çox yaxın yerləşəndə maddə bərk halda olur. Bərk halda olan maddələr formasını və həcmini saxlaya bilir.

Mayelər həcmini saxlasa da, formasını saxlaya bilmir, onlar hansı qaba tökülürsə, o qabın formasını alır. Ona görə ki, mayelərin hissəcikləri bir-birinə bərk maddələrdə olduğu qədər yaxın yerləşmir.

Qazlarda hissəciklər arasındakı məsafə mayelərdə olduğundan da çoxdur. Hissəcikləri bir-biri ilə çox zəif əlaqədə olduğuna görə qazlar həcmini və formasını saxlaya bilmir, olduğu mühitdə hər yerə yayılır.

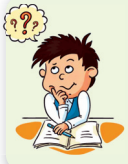

Siz qazların olduğu mühitdə yayılmasına aid hansı nümunəni göstərə bilərsiniz?

Maddəni qızdıranda onun zərrəcikləri arasında əlaqələr zəifləyir və onlar bir-birindən aralanır. Maddəni soyutduqda isə əksinə, zərrəciklər arasındakı əlaqələr güclənir, onlar bir-birinə yaxınlaşır. Temperaturun dəyişməsi maddənin aqreqat halının dəyişməsinə səbəb olur.

Məişətdə istifadə edilən maye qaz

Əridilmiş şəkər – karamel

MADDƏLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

№	Adı	Quruluşu	Xüsusiyyətləri	Nümunə
1	Bərk cisim		1. Formasını saxlayır. 2. Həcmini saxlayır.	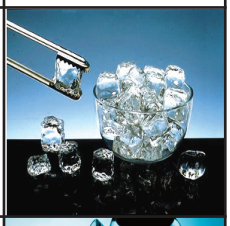
2	Maye	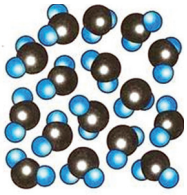	1. Formasını asanlıqla dəyişir. 2. Həcmini saxlayır. 3. Axıcı olur.	
3	Qaz	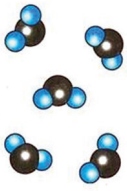	1. Daimi həcmi olmur. 2. Forması olmur. 3. Olduğu mühitdə hər yerə yayılır.	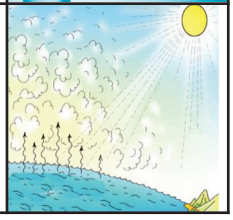

Mövzuya dair suallar

1. Bərk cisimlərin əsas xüsusiyyəti nədir?
2. Mayelərlə bərk cisimlər hansı xüsusiyyətə görə oxşardır?
3. M.Ə.Sabirin “Uşaq və buz” şeirində bəhs olunan hadisələrin mənasını izah edin.

Sizə tanış olan maddələrin adlarını uyğun sütunlara yazın. Sətirləri tapdığınız nümunələrin sayına görə artırın.

Bərk cisim	Maye	Qaz

MÜƏYYƏN EDƏK

Hansı cümlələrdə ifadə edilən fikirlər düzgündür?

- Maddənin üç aqreqat halı vardır.
- Bərk maddələrin hissəcikləri arasında əlaqələr mayelərə nisbətən zəifdir.
- Mayelər hansı qaba tökülürsə, o qabın formasını alır.
- Qazlar istənilən qədər genişlənə və sıxıla bilir.
- Maddənin qızdırılması, yaxud soyudulması onun zərrəciklərinin hərəkətinə təsir etmir.

MARAQLIDIR

Eramızdan əvvəl yaşamış qədim yunan filosofu Demokrit belə nəticəyə gəlmişdi: bizə belə görünür ki, cisimlər bütövdür. Əslində isə onlar çoxlu zərrəciklərdən təşkil olunmuşdur. Çox kiçik olduğundan onları görmək olmur. Bu zərrəcikləri Demokrit "atom" adlandırdı. Atom yunanca "bölünməz" deməkdir. Demokrit deyirdi ki, atomlar saysız-hesabsızdır. Onlar daim hərəkət edir, beləliklə də, od, su, hava, torpaq və bütün mürəkkəb şeylər yaranır.

Demokrit

Bir gün səhər yeməyində şəkəri çaya salıb qarışdırarkən beynimdə bir sual yarandı: şəkərlə duz görkəmcə bir-birinə bənzəyir, ikisi də suda asanlıqla həll olur, amma dadları çox fərqlidir. Nə üçün belədir? Bu sualla müəllimimə müraciət etdim.

O məni başa saldı ki, aqreqat halı maddənin xassələrindən yalnız biridir. Bundan başqa maddənin rəngi, iyi, dadı və digər xassələri də olur. Bu xassələr maddənin qurulduğu zərrəciklərin növündən, onların sayından və bir-biri ilə necə əlaqə yaratmasından asılıdır. Şəkər və xörək duzu görünüşcə bir-birinə bənzəsə də, hər biri fərqli növdə və fərqli sayda zərrəciklərdən qurulub.

Sonra o mənə şəkərin və duzun daxili quruluşunu əks etdirən şəkillər göstərdi. Şəkillərə diqqətlə baxanda zahirən oxşar olan bu iki maddənin əslində çox fərqli olduğunu gördüm.

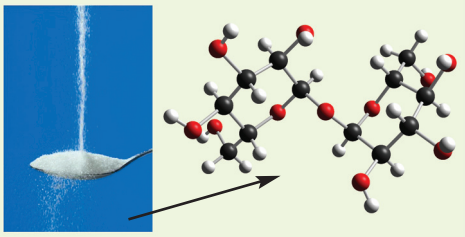

Şəkərin quruluşu

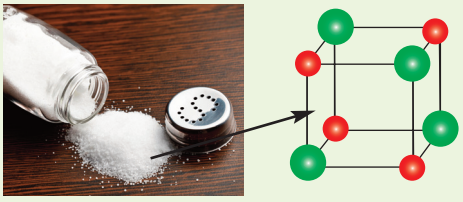

Xörək duzunun quruluşu

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Evdə yağlı boyanı su ilə, sonra isə neftlə təmizləməyə çalışın və fərqi müşahidə edin.

BİLİRSİNİZMİ?

Adətən, dondurmanın daşınması və satışı zamanı quru buzdan geniş istifadə edilir. Bu buz mayeyə çevrilmədən buxarlanır.

16. SAĞLAM MÜHİT – SAĞLAM İNSAN

- insan
- ətraf mühit
- təmiz hava
- içməli su
- torpaq

Sizcə, bu şəkildə hansı fikir ifadə olunmuşdur?

İnsan özünü təbiətin hakimi hesab edə bilərmi?

"İnsan havasız, susuz, qidasız yaşaya bilərmi?" sualına hamı "Xeyr" cavabını verər. Doğrudan da, insan qidasız müəyyən qədər yaşaya bilsə də, susuz daha az, havasız isə ondan da az, cəmi bir neçə dəqiqə həyatda qala bilər.

Hər gün yatmazdan əvvəl otağın havasını dəyişmək faydalı hesab olunur. Bu nə üçün belədir?

Hava tərkibində həyat üçün vacib oksigenin də olduğu bir neçə qazın qarışığıdır. Bu qarışıqda oksigenin miqdarı insan və digər canlılar üçün çox mühüm əhəmiyyət daşıyır. Təmiz hava sağlamlığın əsas şərtlərindən biridir. Hava çirklənəndə onun tərkibində zərərli qazların, tozun miqdarı artır. Belə hava ilə tənəffüs edən canlıların, o cümlədən insanın orqanizmində ziyanlı dəyişikliklər baş verir və müxtəlif xəstəliklər yaranır. İnsan öz təsərrüfat fəaliyyətində havaya zərərli maddələr atmaqda davam edərsə, yeni-yeni xəstəliklər yaranacaq və daha çox insan xəstələnəcək.

Su həyatın əsas amillərindən biridir. İnsan bədəninin çox hissəsi sudan təşkil olunmuşdur. Su olmasa, nəinki insan, ətrafımızda gördüyümüz bütün canlı aləm məhv olar. Suyun çirklənməsi də sağlamlığa mənfi təsir edir. Hazırda dünya ölkələrinin bir çoxunda içməli su problemə çevrilib. Avropanın bir çox inkişaf etmiş ölkələri içməli suyu başqa ölkələrdən alır. İçməli su müxtəlif nəqliyyat vasitələrilə uzaq ölkələrə daşınır. Bu gün də içməli su azalmaqda davam edir. İnsan su itkisinin qarşısını almasa, hansı fəlakətlərin baş verəcəyini təsəvvür etmək çətin deyil.

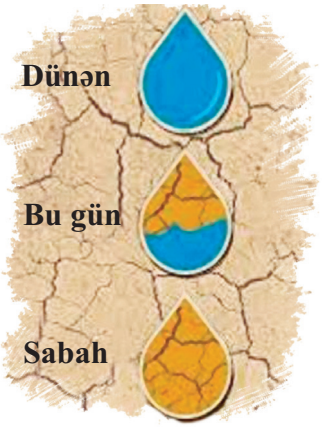

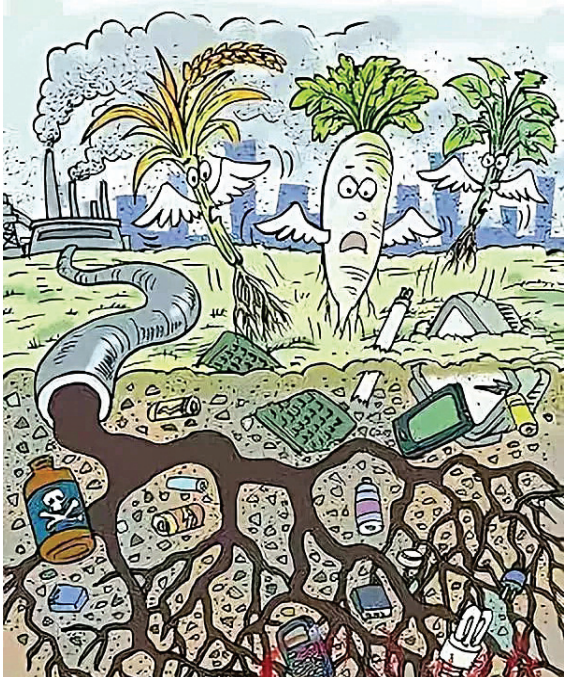

Havanın, suyun çirklənməsi insanın qidasının əsas mənbəyi olan torpağı da çirkləndirir. Torpaq çirklənərsə, bu, bitkilərin keyfiyyətinə mütləq təsir göstərir. Belə torpaqda yetişən bitkilər canlıların orqanizmində müxtəlif xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur. Sağlam məhsul götürmək üçün insan torpağı çirklənməkdən qorumalıdır.

Göründüyü kimi, insan təbiətin hakimi yox, onun bir parçasıdır. Ətrafındakı mühit sağlam olanda insan da sağlam olur. Mühit çirklənəndə insan da xəstələnir. Təbiəti qorumaq özümüzü qorumaq deməkdir.

Mövzuya dair suallar

1. Hava və suyun çirklənməsinin insan sağlamlığına mənfi təsirləri nədən ibarətdir?
2. İnsanın təsərrüfat fəaliyyətləri torpağı necə çirkləndirir?
3. “Oturduğun budağı kəsmə” – atalar sözünü mövzu ilə necə əlaqələndirmək olar?

I. Cümlələri tamamlayın.

1. Digər canlılardan fərqli olaraq, insan...
2. Cansız və canlı aləm insana....
3. Ətraf mühitin təmizliyi.... .....deməkdir.

II. İnsanı təbiətin bir parçası kimi göstərən plakat hazırlayın.

17. SAĞLAM HƏYAT TƏRZİ

- gigiyena
- idman
- hərəkət
- sağlam qida

Bu işarələr nəyi ifadə edir?

İnsan sağlamlığına hansı amillər müsbət, hansılar mənfi təsir edə bilər?

Mətni oxuyub cədvəldə qeydlər edin.

Müsbət amillər	Mənfi amillər

Qədim Yunanıstanda belə bir deyim vardı: “Güclü olmaq istəyirsənsə, qaç, gözəl olmaq istəyirsənsə, qaç, ağıllı olmaq istəyirsənsə, qaç”. Qədim yunanlar hərəkəti insan həyatı üçün niyə bu qədər önəmli hesab edirdilər? Çünki fəal hərəkət zamanı ürək tez-tez yığılıb-açılır. Bədəndə qan daha sürətlə hərəkət edir. Çox hərəkət edəndə insanın tənəffüsü tezləşir. Buna görə də orqanizmə bol oksigen daxil olur. Orqanlar daha çox oksigen alır, orqanizmin karbon qazından və zərərli maddələrdən təmizlənməsi prosesi sürətlənir.

İnsan az hərəkət etdikdə bu proseslər zəifləyir. Orqanların fəaliyyəti pozulur. Uzun müddət hərəkətsiz qalanda isə insanın orqanizmində müxtəlif xəstəliklərə səbəb olan dəyişikliklər baş verir.

"İstəyirəm hər gün səhər süfrəmdə çoxlu şirniyyatlar, kolbasalar olsun. Nahar vaxtı müxtəlif sendviçlər, ketçuplu, qızardılmış kartof yeyib, qazlı, şirin sular içim. Axşam isə çipsi yeyə-yeyə saatlarla televizorun qarşısında oturum. Bu zaman mən özümü çox xoşbəxt hiss edirəm".

Bu uşağın həyat tərzinə və qidalanmasına münasibətiniz necədir?

Sağlamlığı qorumaq üçün sağlam qida qəbul etmək, düzgün qidalanmaq da vacib şərtdir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, küçədə açıq şəkildə satılan, hazırlanma şəraiti bilinməyən qida məhsulları sağlamlıq üçün təhlükəli ola bilər. Keyfiyyətsiz qida həm mədəni, həm də bağırsaqları xəstələndirir. Bu isə tədricən bütün orqanizmin xəstələnməsinə səbəb olur.

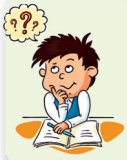

Küçədə açıq şəkildə satılan qida sağlamlıq üçün necə təhlükəli ola bilər?

Daim tərkibində zərərli maddələr olan qidalar qəbul etmək → Bu cür qidalar orqanizmə birdən deyil, yavaş-yavaş ziyan vurur → İmmuniteti zəiflədir, infeksiyalara, allergiyaya yol açır

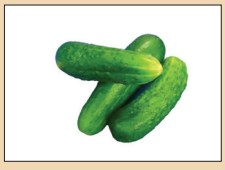

Bu qidaların orqanizmə faydası və zərəri nədir?

Gün ərzində insanın özünü necə hiss etməsi, əhvali-ruhiyyəsi və iş qabiliyyəti onun normal yuxusundan da çox asılıdır. Gündüz fəaliyyət, axşam isə dincəlmək orqanizmin tələbatıdır, çünki yuxu orqanizmin istirahətini təmin edir, iş qabiliyyətini bərpa edir və əsəb sisteminin zəifləməsinin qarşısını alır.

Yuxu rejiminin olmaması insanın sağlamlığına mənfi təsir göstərə bilər.

Axşam yatmazdan əvvəl açıq havada gəzmək yuxuya yaxşı təsir edir.

Mövzuya dair suallar

1. Hərəkət etməyin sağlamlıq üçün hansı faydaları var?
2. **Sağlam qida**, **düzgün qidalanma** ifadələrini necə izah edə bilərsiniz?
3. Sağlamlığın qorunmasında şəxsi gigiyena qaydalarının rolu nədir?
4. İnsanın sağlamlığına ziyan vuran pis vərdişlər hansılardır?

MÜƏYYƏN EDƏK

İnsan sağlamlığı üçün faydalı və ya zərərli vərdişləri müəyyənləşdirin:

- Uzun müddət kompüterin qarşısında əyləşmək;
- Gün ərzində 1–2 saat piyada gəzmək;
- Təzə meyvə-tərəvəz yemək;
- Siqaret çəkmək və ya siqaret çəkən şəxsin yanında əyləşmək;
- Çox yağlı və duzlu xörəklər yemək;
- Bayırdan gəldikdə əlləri yumaq;
- Otağın havasını tez-tez dəyişmək;
- Qazlı içkilər qəbul etmək.

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Ətrafınızda olan insanları müşahidə edin. Onlar sağlamlığa mənfi təsir edən hansı hərəkətlərə yol verirlər?

18. EKOLOJİ MƏDƏNİYYƏT

Sağlam ətraf mühit dedikdə nə başa düşürsünüz?

- ekologiya
- təbiət
- ekoloji mədəniyyət

Ətraf mühitin təmizliyini qorumaq üçün biz nə edə bilərik?

Mətni oxuyun. Mətnə əsasən cədvəldə qeydlər edin.

İnsanın təbiətə mənfi təsiri	Mənfi təsirin nəticələri	İnsanın təbiətə müsbət təsiri	Müsbət təsirin nəticələri

Dünya əhalisinin sayı artır, bu, Yerin təbii sərvətlərindən istifadənin artmasına səbəb olur. Həyatın bütün sahələrində yeni texnologiyaların tətbiq edilməsi də təbiətə təsiri gücləndirir. İnsanın fəaliyyəti çox vaxt təbiətə ziyan vurur. Bu fəaliyyətin getdikcə artması, Yer ehtiyatlarının qənaətsiz istismar edilməsi gələcəkdə arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Ona görə də müasir dövrdə ətraf mühitin qorunması günün tələbinə çevrilmişdir. Hər bir insan öz üzərinə düşən məsuliyyəti dərk etməli və bu mühüm işdə yaxından iştirak etməlidir. Bunun yolu isə əhalinin ekoloji cəhətdən savadlanmasından, ekoloji mədəniyyətə yiyələnməsindən keçir.

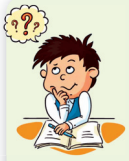

Ekoloji mədəniyyətə daha nələri əlavə edə bilərsiniz?

Ekoloji mədəniyyət yalnız yerə zibil atmamaqdan ibarət deyil. Bu həm də enerjidən, sudan, qazdan, eləcə də təbii sərvətlərdən qənaətlə istifadə etmək, təbiətin digər canlılarına qayğı ilə yanaşmaqdır.

Azərbaycan dövləti əhalinin ekoloji mədəniyyətinin yüksəldilməsi üçün tədbirlər görür. Buna görə də "Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə daim bu mövzuda dövlət proqramları qəbul edilib həyata keçirilir.

Mövzuya dair suallar

1. İnsanların ekoloji mədəniyyətə yiyələnməsi nə üçün vacibdir?
2. Siz ekoloji mədəniyyətə yiyələnmək üçün nə edirsiniz?
3. Başqalarının təbiətə laqeyd münasibətini görəndə buna necə münasibət bildirirsiniz?

İstirahət gününü ailəliklə təbiətin qoynunda keçirdik. Bizdən bir az aralıda çoxuşaqlı bir ailə düşərgə salmışdı. Uşaqların içərisində mənim yaşıdım da var idi. Yaxınlaşıb onunla tanış oldum. Öyrəndim ki, adı Arzudur, o da 6-cı sinifdə oxuyur. Söhbət zamanı mən cibimdən peçenye çıxarıb ona təklif etdim. O, peçenyeni aldı, kağızını soyub yerə atdı. Mən heç nə demədim, kağızı götürüb tullantılar üçün ayırdığımız torbaya atdım.

Axşamüstü getmək üçün yığışırdıq. Ailə üzvləri əşyaları toplayanda gördüm ki, Arzu yerdəki salfet kağızlarını yığıb tullantılar olan torbaya yığdı. Çox sevindim. Ona nümunə olmuşdum, o da bundan nəticə çıxarmışdı. İnanırdım ki, o daha əlindəki zibili yerə atmayacaq.

MÜƏYYƏN EDƏK

Cümlələri necə tamamlamaq olar?

- İnsan təbiətin ən ali varlığıdır və o, təbiəti .....
- Dövlətimiz təbiəti qorumaq üçün .....
- Təbiəti qoruduqda .....
- İnsan iqtisadiyyatı inkişaf etdirməklə həm ....., həm də ..... təsir edir.

MARAQLIDIR

Ümumdünya Vəhşi Təbiət Fondunun (WWF) təşəbbüsü ilə hər il mart ayının son şənbə günü dünyada “Yer saatı” ekoloji aksiyası keçirilir. Aksiya çərçivəsində diqqəti iqlim dəyişikliyinə və ekoloji fəsadlara cəlb etmək məqsədilə binaların fasad işıqları yerli vaxtla saat 20:30-dan 21:30-a qədər söndürülür. Yer saatı ilk dəfə 2007-ci ildə Avstraliyada keçirilib. Azərbaycan “Yer saatı” kampaniyasına 2011-ci ildə qoşulub və ilk aksiyada Qız qalasının işıqları söndürülüb.

Esse yazın:
"Təbiətə zərər vuranlar, ağac kəsənlər, təbiəti çirkləndirənlər, korlayanlar cəmiyyətimizin, hamımızın düşmənidir".

Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Ətrafınızda olan insanları müşahidə edin. Onlar hansı davranışları ilə təbiətə fayda verirlər? Sizin ailəniz təbiətə necə qayğı göstərir?

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

"Ağıllı şəhər" bizim həyatımızı necə asanlaşdıra bilər?

"Ağıllı şəhər"də alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunur. Yollarda tıxacların qarşısını almaq üçün ağıllı sistem müəyyən istiqamətlərdə işıqforların iş rejimini tənzimləyir və yollardakı sıxlığı azaldır.

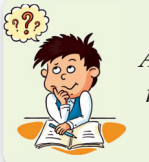

Yada salaq:
Alternativ enerji mənbələrinə nə daxildir?

"Ağıllı şəhər"də Wi-Fi daha geniş ərazidə istifadə olunur və sürəti dəfələrlə böyükdür. "Ağıllı şəhər"in sakinləri kommunal xidmətlərdən daha rahat və daha keyfiyyətli istifadə edə bilirlər.

Şəhərin Günəş enerjisi ilə işləyən "ağıllı avtobus dayanacaqları" hər 10 dəqiqədən bir dezinfeksiya vasitəsini 10 saniyə müddətində fısqırtmaqla avtobus gözləyənləri virusa yoluxmadan qoruyur. "Ağıllı şəhər" ağıllı cihazlarla işləyir. Bu ağıllı cihazlar smart telefonlar belə ola bilər. "Ağıllı şəhər"in çox üstünlükləri var.

"Ağıllı şəhər"də daha nə ola bilər?

Yalnız "ağıllı şəhər"lər deyil, "ağıllı kənd"lər də yaratmaq mümkündür.

19. HƏYAT NAMİNƏ

- bioloji müxtəliflik
- UNEP
- qoruq
- yasaqlıq
- milli park

BMT Bioloji Müxtəliflik haqqında Beynəlxalq Konvensiya qəbul etmiş, 22 may tarixini "Beynəlxalq Bioloji Müxtəliflik Günü" elan etmişdir.

Bioloji müxtəliflik ifadəsini necə başa düşürsünüz?

Beynəlxalq Konvensiyanın qəbulu və "Beynəlxalq Bioloji Müxtəliflik Günü"nün qeyd edilməsi nə ilə bağlıdır?

Canlılar, onların həyat tərzi, yaşadığı mühit çox müxtəlifdir. Bu müxtəlifliyin qorunması müasir dövrdə insanları çox narahat edən məsələlərdən biridir.

Qoruqlar, yasaqlıqlar və milli parklar bioloji müxtəlifliyin qorunmasında mühüm rol oynasa da, problemi həll etmir. Hər gün dünyada yüzə yaxın canlı növü hiss edilmədən məhv olur. Yer kürəsinin təbii zənginliyi gündən-günə azalır. Ona görə də dünya ölkələri bio-müxtəlifliyin qorunması üçün yollar axtarır və bu sahədə səylərini birləşdirirlər.

"Bioloji müxtəliflik canlı aləmin mövcud olmasının vacib şərtidir" *fikrini necə izah edə bilərsiniz?*

BMT ətraf mühitin mühafizəsi üçün UNEP adlanan Proqram qəbul etmişdir. Proqram bölgələrdə və bütün dünyada ekoloji məsələlərin həllinə yönəlmişdir. Proqram çərçivəsində Yer atmosferinin, su hövzələrinin, yerüstü ekoloji sistemlərin qorunması ilə bağlı layihələr həyata keçirilir. Bu işlərdə dünya dövlətləri və qeyri-hökumət təşkilatları əməkdaşlıq edirlər.

Azərbaycan Respublikası zəngin biomüxtəlifliyə malik olan ölkələrdən biridir. Bir çox bitki və heyvan növləri Azərbaycandan başqa dünyanın heç

bir yerində mövcud deyil. Bu baxımdan Azərbaycanda biomüxtəlifliyin qorunması həm milli, həm də qlobal əhəmiyyətə malikdir. Ona görə Azərbaycan dövləti ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması, təbii resursların səmərəli istifadəsi üçün tədbirlər görür. Ölkəmizdə ekologiyaya dair çoxlu sayda qanun qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası ətraf mühit və təbiətdən istifadə ilə bağlı beynəlxalq sənədlərə, o cümlədən BMT-nin "Biomüxtəlifliyin qorunması" Konvensiyasına qoşulmuşdur.

Mövzuya dair suallar

1. Bioloji müxtəlifliyi qorumaq nə üçün vacibdir?
2. Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması üçün hansı tədbirlər həyata keçirilmişdir?
3. Biomüxtəlifliyin beynəlxalq səviyyədə qorunması üçün hansı işlər görülür?

Dünən babamla Xəzərin sahilində gəzirdik. Ətrafda balıq tutmaq üçün suya tilov atmış insanlar gözə dəyirdi. Babam başını bulayb dedi:

– Özlərini nahaq yorurlar, Xəzərin bu sahillərində balıq yoxdu, buralar ölü zonalardır.

Soruşdum:

– Ölü zona nə deməkdir?

– Bu o deməkdir ki, bu yerlərdə sular normadan artıq çirklənmişdir. Ona görə də burada canlı yaşamır. Balıqlar buralara gəlmir.

– Ölü zona! Demək, ölü zonalar çoxalsa, Xəzər ölü dənizə çevrilə bilər?

Babam dedi:

– Əlbəttə! Ətrafındakı dövlətlər çalışırlar ki, Xəzərin çirklənməsinin qarşısı alınsın. Problemlər həllini tapmasa, Xəzərin canlı aləmi yox ola bilər.

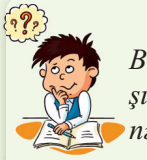

Bu fəlakətin qarşısını almaq üçün nə etmək olar?

Babamın sözləri məni çox həyəcanlandırdı. Doğrudanmı, gözəl Xəzərimiz təhlükə altındadır?

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Otuz ilə yaxın Ermənistanın işğalı altında qalmış ərazilərimizdə işğalçılar tərəfindən ekoloji cinayətlər törədilib. Bölgədəki biomüxtəliflik məhv edilib, meşələr qırılıb, faydalı qazıntı yataqları talan edilib, su anbarları və ətraf mühit qəsdən çirkləndirilib. Meşə ərazilərində qiymətli fıstıq, cökə, vələs, palıd ağacları mebel, tikinti materialı kimi, çox istilik verən tozağacı meşələri yanacaq məqsədilə talan edilərək Ermənistana daşınıb. Meşə və bağ sahələri dəfələrlə yandırılıb. Tozağacı meşələrinin qırılması nəticəsində buranın sakinləri olan Qafqaz tetrası və **Xəzər uları*** yaşayış yerlərindən məhrum olub.

Yaşadığınız yerdə (rayon, şəhər, kənd) biomüxtəliflik haqqında məlumat toplayın. Bu biomüxtəlifliyin qorunmasına yönəlmiş layihə hazırlayın.

***Xəzər uları** – əsasən qayalıqlarda yaşayan quş növü

MEŞƏLƏRİ QIRMAYIN!

Reklam plakatında təsvir olunmuş şəkil və fikir nəyi ifadə edir?

BİLİRSİNİZMİ?

• Hirkan Milli Parkı nəinki Azərbaycanın, dünyanın ən nadir milli parklarından biri hesab olunur.Azərbaycanın “Qırmızı kitab”ında olan ağac və kol bitkilərinin yarıdan çoxu Hirkan Milli Parkının ərazisində var.

TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

20. DİQQƏTLİ OLAQ!

- elektrik avadanlıqları
- qaz cihazları
- kəsici və deşici alətlər
- kibertəhlükəsizlik

Bu simvolları necə izah etmək olar?

Məişətdə və ictimai yerlərdə hansı hərəkətlər həyat üçün təhlükə yarada bilər?

Mənzildə, idman zalında, vanna otağında sadə təhlükəsizlik qaydalarına diqqət yetirmədikdə insanlar müxtəlif bədən xəsarətləri alır, həm də güclü qorxu hissi keçirirlər. Məişətdə yanıq, əzik, kəsik və s. zədələr almamaq üçün çox diqqətli olmaq lazımdır.

Sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl edərkən:

- Vannanı dolduranda əvvəl soyuq, sonra isti suyu açın;
- Saçqurudan islanıbsa, o halda bu cihazdan istifadə etmək olmaz;
- İstifadədən sonra cihazı şəbəkədən ayırın. Cərəyana qoşulu olan cihaz suya düşdükdə ağır nəticələrə səbəb ola bilər;
- Ütünün necə qızmasını əlinizlə yoxlamayın;
- Ütünün buxar yerinə su tökməzdən əvvəl onu xətdən ayırın.

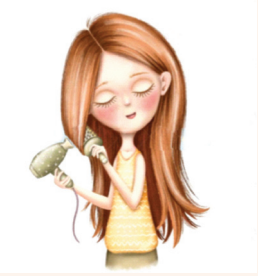

Siz bura daha hansı qaydaları əlavə etməyi lazım bilirsiniz?

Mətbəxdə işləyərkən:

- İçərisində qaynar maye olan qazanlardan kənar durun;
- Donmuş ərzaqları bir az buzunun əriməsini gözlədikdən sonra kəsməyə başlayın;
- Yuyucu və təmizləyici vasitələrə qarşı diqqətli olun;
- Qabları yuyarkən xüsusi əlcəklərdən istifadə edin;
- Əlinizi kəsməsin deyə, şüşədən olan əşya və qablarla ehtiyatlı olun.

Siz bu qaydalara daha nələri əlavə edə bilərsiniz?

Qaz cihazları ilə təhlükəsiz davranış qaydaları:

- Mənzildə qaz qoxusu hiss etdikdə dərhal qapı-pəncərəni açmaq lazımdır;
- Qaz qoxusu hiss etdikdə elektrik cihazlarından istifadə etmək olmaz;
- Qazı üfürməklə söndürmək olmaz. Belə hallarda od sönsə də, odluqdan qaz çıxmaqda davam edəcəkdir;
- Qaz pilətəsinin üzərində paltar qurutmaq, pilətəni yanılı vəziyyətdə qoyub yatmaq olmaz.

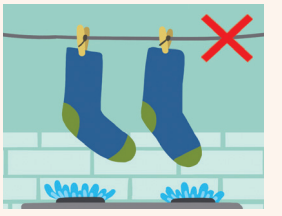

İnternetdəki zərərli veb saytlar və bədniyyətli şəxslərdən gələ biləcək təhlükələrə qarşı diqqətli olmaq, təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək lazımdır.

İnternetdən təhlükəsiz istifadə qaydaları:

- Zərərli məzmunların və təhlükəli saytlara daxil olmanın qarşısını alan proqramlardan istifadə edin.

• Valideynlərinizin internetdəki söhbətlərinizə qatılmasına, kimlərlə söhbət və dostluq etdiyinizi bilməsinə şərait yaradın.
• Sosial şəbəkələrdə və ya söhbət (çat) otaqlarında fərdi məlumatlarınızı paylaşmayın.

İnternetdən istifadə zamanı başqa nələrə diqqət etmək lazımdır?

İCTİMAİ YERLƏRDƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİMİZİ NECƏ QORUMALI?

Piyada gəzərkən	Avtobusda olarkən	Qatarda və metroda olarkən
• İnşaat işləri başa çatmamış binaların yaxınlığında gəzməyin; • Qırılmış elektrik xətlərinə toxunmayın; • Təmir-tikinti aparılan yollarda gəzməyin; • Qışda sürüşkən ayaqqabı geyinməyin; • Sahibsiz itlərlə ehtiyatlı olun.	• Avtobusa daxil olarkən yanğınsöndürmə balonlarının harada olmasına diqqət yetirin; • Şübhəli əşyalara yaxın durmayın; • Partlayış və yanğın olduqda salonda yerə uzanın, ağzınızı və burnunuzu qolunuzla tutun.	• Qatar hərəkətdə olarkən vaqonda gəzməyin; • Qəza baş verdikdə metal hissələrə toxunmayın; • Əgər tuneldə tüstü varsa, ağız və burnunuzu qolunuzla tutun.

MÜHARİBƏ ZAMANI DÖYÜŞ ƏMƏLİYYATLARI GEDƏN ƏRAZİLƏRDƏ

Xəbərdaredici işarələr qoyulmasa da, belə ərazilərdə partlamamış minalar ola bilər. Ona görə də tanımadığınız ərazilərə girməyin! Minalar, adətən, torpağın altında və ya kol-kos içində gizlədildiyindən onları görmək çətin olur. Mina və partlamamış hərbi sursatlara toxunduqda güclü partlayış baş verir. Partlayış insanları öldürür, yaxud ciddi xəsarət yetirir. Mina və mərmilərə hər yerdə rast gəlmək olar:

• Döyüşlər aparılmış yerlərdə (tarlalarda və bağlarda);
• Xarabalıqlarda (tərk edilmiş və dağıdılmış binalarda);
• Atılıb qalmış hərbi texnikanın içində və onların ətrafında.

Minalara, mərmilərə və onların qalıqlarına rast gəlsəniz, toxunmayın!

YAXINLAŞMAYIN **TOXUNMAYIN** **ZƏNG EDİN**

Mövzuya dair suallar

1. Təhlükəsizlik qaydalarına diqqət yetirmədikdə hansı məişət qəzaları baş verə bilər?
2. Məişət qəzaları zamanı hansı zədələri almaq mümkündür?
3. Məişət cihazları içərisində ən çox hansını təhlükəli hesab edirsiniz?
4. İnternetdən istifadə edərkən hansı tövsiyələrə əməl edirsiniz?
5. Döyüş əməliyyatları olan yerlərdə necə davranmaq lazımdır?

I. Cümlələri tamamlayın:

1..... paltar qurutmaq yanğın törədə bilər.
2. Piyada gəzərkən ..... toxunmaq təhlükəli ola bilər.
3. Qışda piyada gəzərkən .....
4. Vannanı doldurmaq üçün əvvəl ..... açmaq lazımdır.
5. Qazı ..... söndürmək olmaz.
6. Qaz qoxusu hiss etdikdə .....zəng vurmaq lazımdır.
7..... ərazilərə girməyin.
8. Donmuş ərzaqları .....
9.....fərdi məlumatlarınızı paylaşmayın.

II. Mina təhlükəsizliyinə aid reklam plakatı hazırlayın.

MÜƏYYƏN EDƏK

II. Davranışlardan hansıları məişətdə, hansıları ictimai yerlərdə olan təhlükəyə aiddir?

1. Eyvandan çox aşağı əyilmək; 2. Rozetkanın içinə çöp salmaq; 3. Yolda olan açıq lyukun üstündən hoppanmaq; 4. Təmir gedən binanın ətrafında oynamaq; 5. Maşın qəzasına yaxın getmək; 6. İşıqları yanılı qoyub evdən çıxmaq; 7. Tanış olmayan əraziyə daxil olmaq.

MÜƏYYƏN EDƏK

I. Şəkillərdəki uşaqların həyatı üçün hansı təhlükələr yarana bilər? Bu təhlükələrin nəticəsi nə ola bilər?

21. YOLDA TƏHLÜKƏSİZLİK

- yol nişanları
- dövlət yol polisi

Yolda qoyulan bu nişanlar bizə nə deyir?

Yol nişanları neçə qrupa bölünür?

Uzaq keçmişdə də insanlar yolçulara müəyyən məlumat vermək üçün yollara bəzi nişanələr qoyurdular. Bunlar tətbiq olunan ən qədim yol nişanları idi. Təbii ki, bu nişanələr müasir yol nişanları kimi deyildi. Avtomobilin yaranması və sayının sürətlə artması bugünkü yol nişanlarının və yol hərəkəti qaydalarının meydana gəlməsinə səbəb oldu. XX əsrin əvvəlində müasir nişanlardan dörd yol nişanı yarandı. Onların hamısı xəbərdarlıq nişanları idi. Xəbərdarlıq nişanlarından fərqli nişanların yaranması üçün əlavə otuz ilə yaxın vaxt lazım gəldi. Sonrakı illər yol hərəkəti qaydaları və yol nişanları təkmilləşdirildi, onların sayı artdı. Nəticədə indi dünyanın hər yerində, o cümlədən ölkəmizdə tətbiq olunan yol nişanları yarandı. Yol nişanları elə tərtib edilmişdir ki, onların mənasını dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan və müxtəlif dillərdə danışan insanlar asanlıqla başa düşə bilirlər.

Müasir yol nişanları bir-birindən hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?

Müasir dövrdə yol nişanları yol hərəkətini tənzimləmək üçün ən geniş yayılmış vasitədir. Ona görə də hər bir sürücü, piyada və yol hərəkətinin digər iştirakçıları yol nişanlarını bilməli və ona əməl etməlidir.

Hazırda ölkəmizdə qüvvədə olan yol nişanları “Yol hərəkəti haqqında” Qanuna görə 7 qrupa bölünüb. Aşağıda həmin qruplara aid nişanlardan nümunələr verilmişdir.

Yol nişanları

Xəbərdarlıq nişanları

Yolun təhlükəli sahəsinə yaxınlaşma və təhlükənin xarakteri barədə yol hərəkəti iştirakçılarına məlumat verir.

Üstünlük nişanları

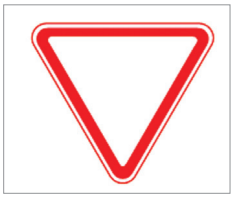
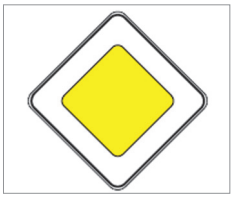

Yolayrıclarını, yolun hərəkət hissəsinin kəsişmələrini və dar sahələrini keçmək növbəliliyini göstərir.

Qadağan nişanları

Yol hərəkəti iştirakçılarının hərəkətinə müəyyən məhdudiyyətlər qoyur.

Məcburi hərəkət istiqaməti nişanları

Sürücülərə icazə verilmiş hərəkət istiqamətini, sürəti, eləcə də piyadaların hərəkəti üçün nəzərdə tutulan yolları göstərir.

Məlumatverici-göstərici nişanlar

Yaşayış məntəqələrinin və başqa obyektlərin yerləşməsi və orada tətbiq edilən hərəkət rejimi barədə məlumat verir.

Servis nişanları

Yollarda müvafiq obyektlərin yerləşməsi barədə məlumat verir. Servis nişanlarının düzbucaq forması, enli mavi haşiyəsi vardır.

Əlavə məlumat nişanları

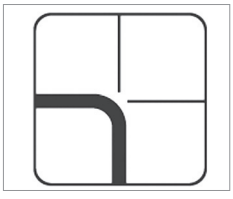
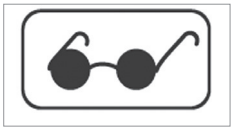

Birlikdə tətbiq olunduğu nişanların təsirini dəqiqləşdirir və ya məhdudlaşdırır.

Mövzuya dair suallar

1. Yol hərəkəti qaydaları hansı zərurətdən yarandı?
2. Yol nişanlarını bir-birindən nə fərqləndirir?
3. Yol nişanları necə tərtib olunur?
4. Yol hərəkətinin nizamlanması hansı qanuna əsaslanır?
5. Yol nişanlarını bilmək nə üçün hamıya lazımdır?

MÜƏYYƏN EDƏK

Bunlardan hansı yol nişanları haqqında düzgün məlumatdır?

1. Qadağan nişanları sürücülərə icazə verilmiş hərəkət istiqamətini, sürəti, eləcə də piyadaların hərəkəti üçün nəzərdə tutulan yolları göstərir.
2. Məlumatverici-göstərici nişanlar yaşayış məntəqələrinin və başqa obyektlərin yerləşməsi və hərəkət rejimi barədə məlumat verir.
3. Məcburi hərəkət istiqaməti nişanları yollarda müvafiq obyektlərin yerləşməsi barədə məlumat verir.
4. Ölkəmizdə qüvvədə olan yol nişanları "Yol hərəkəti haqqında" Qanuna görə 4 qrupa bölünüb.
5. Servis nişanlarının düzbucaq forması, enli mavi haşiyəsi vardır.
6. Xəbərdarlıq nişanları yolun təhlükəli sahəsinə yaxınlaşma və təhlükənin xarakteri barədə yol hərəkəti iştirakçılarına məlumat verir.
7. Üstünlük nişanları birlikdə tətbiq olunduğu nişanların təsirini dəqiqləşdirir və ya məhdudlaşdırırlar.
8. Servis nişanları yollarda müvafiq obyektlərin yerləşməsi barədə məlumat verir.
9. Qadağan nişanları yol hərəkəti iştirakçılarının hərəkətinə müəyyən məhdudiyyətlər qoyur.

22. TƏBİƏT QƏZƏBLƏNƏNDƏ

- zəlzələ
- sürüşmə
- subasma
- davranış qaydaları

Yaşadığınız ərazidə hansı təbii fövqəladə hadisə müşahidə etmisiniz?

Yaşadığınız ərazidə təbii fəlakətlər baş verərsə, necə davranmaq lazımdır?

Hazırlıqlı olmayan insanlar **zəlzələ** baş verdikdə, adətən, təhlükəli qərarlar qəbul edirlər: pilləkənlərə qaçır, çoxmərtəbəli binaların pəncərə və ya eyvanlarından tullanır, liftə minirlər.

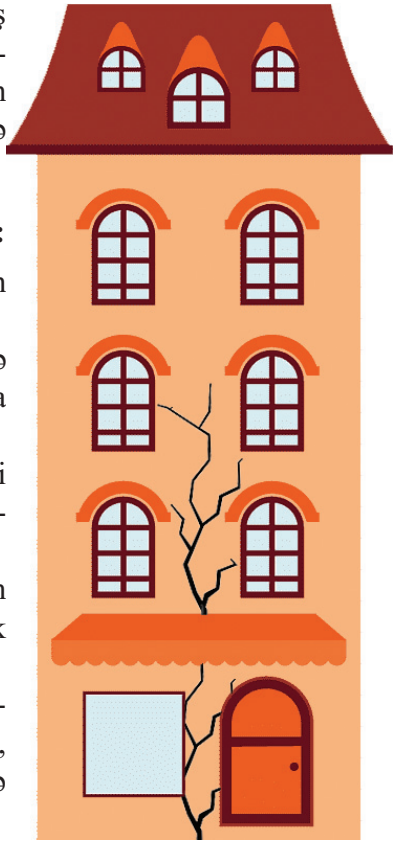

Zəlzələ baş verərkən əgər binadasınızsa:

– Çoxmərtəbəli binadasınızsa, liftdən istifadə etmək və pilləkənlərlə qaçmaq olmaz.

– Binanın içərisində təcili təhlükəsiz yerlərə qaçmaq, masanın, ya da çarpayının altına girmək lazımdır.

– Daxili qapıların yerində və ya otağın daxili künclərində dayanmaq təhlükəsizlik baxımından daha düzgündür.

– Dayandığınız yer təhlükəli, ya da möhkəm deyilsə, onu yalnız təkanlardan sonra dəyişmək lazımdır.

– Pəncərələrdən, sobalardan, ağır əşyalardan – kitab rəflərindən, soyuducularda, qab-qacaq rəflərindən kənarda durmaq tövsiyə olunur.

Binadan kənardasınızsa:

– Binaya yaxınlaşmayın. Əksinə, kənara küçənin ortasına, boş sahələrə, bağlara qaçmaq, açıq sahələrə çıxmaq, elektrik şəbəkəsindən uzaqlaşmaq lazımdır.

– Zədələnmiş binaların yanından keçərkən diqqətli olmaq vacibdir.

Sel və daşqınlar cəmiyyətə vurduğu ziyana və qurbanların sayına görə təbii fəlakətlərin ən geniş yayılmış növüdür. Dünyada baş verən qlobal iqlim dəyişiklikləri ilə əlaqədar olaraq sel və daşqın hadisələrinin sayı sürətlə artmaqdadır. Bunları nəzərə alaraq, su obyektləri ətrafında məskunlaşmış əhali bir sıra qaydalara ciddi əməl etməlidir.

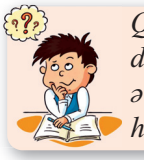

Qlobal iqlim dəyişikliklərinin əlamətləri hansılardır?

Yaşadığınız yerlər tez-tez daşqınlara məruz qalırsa, əvvəlki illərdə suların yayıldığı və çata bilmədiyi hündür əraziləri yadda saxlayın. Qiymətli əşyalarınızı, lazımi isti geyimlərinizi, ərzaq, su və tibbi ləvazimat ehtiyatını ayrıca bir çamadana, yaxud çantaya yığın. Sənədlərinizi su keçirməyən bağlamalarda saxlayın.

Sel və daşqın zamanı davranış qaydaları

Mütəmadi olaraq hadisələrin gedişini radio və televiziya vasitəsilə izləyin. Təhlükə və təcili **təxliyə** haqqında məlumat verilən kimi ailə üzvlərinizi və qonşularınızı dərhal xəbərdar edin. İlk növbədə, əlillərə və qocalara yardım edin. Daha hündür, suyun çata bilmədiyi ərazilərdə yerləşin. Bu zaman özünüzlə sənədlərinizi, qiymətli və lazımlı əşyalarınızı, tez xarab olmayan qidalardan ibarət bir neçə günlük ərzaq və su ehtiyatınızı götürməyi unutmayın.

təxliyə *– həyat üçün təhlükəli yerin boşaldılması*

Yadda saxlayın!

Evdən çıxmazdan əvvəl elektrik cərəyanını şəbəkədən ayırın, bütün qaz kranlarını bağlayın, istilik sobalarını söndürün. Yardım gələnə qədər, yaxud su çəkilənədək yuxarı mərtəbələrdə, damda, ağaclarda, yaxud digər hündür konstruksiyaların üstündə qalın. Bu zaman daimi olaraq fəlakət haqqında siqnal verin: gündüz vaxtı yaxşı seçilə bilən parçanı ağaca keçirib yelləyin, gecə vaxtı isə bunun üçün fənərin işığından istifadə edin və ya müxtəlif səslər çıxarmaqla olduğunuz yeri bildirin.

Bu çox təhlükəlidir!

Suya düşdükdə hərəkətlərinizi məhdudlaşdıran ayaqqabılarınızı və paltarlarınızı dərhal çıxarın. Suyun axarı ilə, bucaq altında sahilə doğru üzün!

Suda batan insan gördükdə ona dərhal su üzərində qala biləcək əşya atın və ətrafdakıları köməyə çağırın!

Sel və daşqından sonra nə etməli?

Hadisədən sonra evinizə qayıdarkən onun dayanıqlılığına əmin olmadan içəri girməyin!

Qəza nəticəsində mənzildə qazsızma halları baş verə bilər. Ona görə də otaqları havalandırın!

İcazəsiz qazdan və elektrikdən istifadə etməyin!

Sel və daşqın suları ilə qarışan quyuların və içməli su kəmərlərinin suyundan, eləcə də ərzaqdan istifadə etməyin!

Bunlara əməl etmədikdə nə baş verər?

Sürüşmə zamanı torpağın üst qatları sürüşərək yerini dəyişir. Bu təbiət hadisəsi kütləvi insan tələfatı ilə nəticələnməsə də, tikililərə və təsərrüfata böyük maddi ziyan vurur.

Sürüşmə zamanı nə etməli?

Sürüşmə təhlükəsi haqqında məlumat alan kimi elektrik və qaz cihazlarını söndürün, suyu bağlayın.

Təxliyə zamanı özünüzlə sənədlərinizi, qiymətli əşyalarınızı, isti geyim və ərzaq götürün. Təcili olaraq təhlükəli ərazini tərk edin.

Binadan çıxmaq və sürüşmə bölgəsindən uzaqlaşmaq üçün lazımi vaxtınız yoxdursa, içəridə qalın.

Ətrafınızı kibritlə işıqlandırmağa çalışmayın;

Təhlükəli divarlar, damlar və bacaların ətrafında gəzməyin;

Radio və digər əlaqə vasitələri ilə əhaliyə ediləcək xəbərdarlıqları dinləyin və deyilənlərə əməl edin;

Təbiət hadisələri insanların iradəsindən asılı deyil və heç bir ölkə təbiət hadisələrindən sığortalanmayıb. Ona görə də bütün hallara hazır olmaq lazımdır.

Mövzuya dair suallar

1. "Təbii hadisəyə psixoloji cəhətdən hazır olmaq" nə deməkdir?
2. Zəlzələ zamanı eyvana çıxmaq nə ilə nəticələnə bilər?
3. İnsanlara və ətraf mühitə daha hansı təbii hadisələr ziyan vura bilər?
4. Azərbaycanda təbii hadisələrin törətdiyi fəsadları aradan qaldırmaq hansı dövlət qurumunun funksiyasıdır?

MÜƏYYƏN EDƏK

Bunlardan hansı zəlzələ zamanı davranış qaydalarına uyğun deyil:

1. Liftdən istifadə etmək və pilləkənlərlə qaçmaq;
2. Binanın xarici divarlarının yanında dayanmaq;
3. Kitab və qab-qacaq rəfindən, soyuducudan uzaq durmaq;
4. Tez qaçıb binanın içərisində gizlənmək;
5. Daxili qapıların yerində və ya otağın daxili künclərində dayanmaq.

Bunlardan hansı daşqın zamanı davranış qaydalarına uyğundur:

1. Təhlükə və təcili təxliyə haqqında məlumat verilən kimi, ailə üzvlərinizi və qonşularınızı dərhal xəbərdar etmək;
2. Təhlükəsiz elan olunmuş yerdə və ya daha hündür, suyun çata bilmədiyi ərazilərdə yerləşmək;
3. Suya düşdükdə hərəkətlərinizi məhdudlaşdıran ayaqqabılarınızı və paltarlarınızı çıxarmaq;
4. Telefondan çox istifadə etmək;
5. Hadisədən sonra evə qayıdan kimi qazdan və elektrikdən istifadə etmək.

Bunlardan hansı sürüşmə zamanı davranış qaydalarına uyğun deyil:

1. Sürüşmə təhlükəsi haqqında məlumat alan kimi dərhal elektrik və qaz cihazlarını qoşmaq;
2. Əşya götürmək üçün zərər çəkmiş binalara girmək;
3. Daxil olduğunuz yeri dərhal kibritlə işıqlandırmağa çalışmaq;
4. Dərhal binadan çıxmaq və sürüşmə bölgəsindən uzaqlaşmağa çalışmaq.

23. TEXNOGEN QƏZALAR

- radiasiya
- sığınacaq
- kimyəvi qəza
- əleyhqaz

Texnogen qəzalar nə üçün baş verir?

Radiasiya və kimyəvi qəzalar zamanı necə davranmaq lazımdır?

Texnogen xarakterli fövqəladə hallar ümumilikdə, insanın sənaye və təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olan qəza və fəlakətlərdir.

İstehsal və enerji obyektlərində baş verən irimiqyaslı yanğınlar və digər mənşəli texnogen qəzalar olduqca təhlükəlidir. Radiasiya qəzası və kimyəvi qəzalar baş verdiyi yerin sərhədlərini aşaraq daha geniş ərazidə ətraf mühitə ziyan vurur.

Radiasiya qəzası

Radiasiya qəzası nüvə-enerji qurğularının, yaxud cihazlarının təhlükəsiz istismar qaydalarının pozulması nəticəsində baş verir. Radiasiya təsiri insanda müxtəlif şüa xəstəlikləri yaradır.

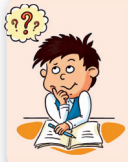

Yada salaq: *radiasiya zədələnməsinin əlamətləri necədir?*

Radiasiya qəzası barədə xəbərdarlıq olduqda nə etməli?

- Qapı və pəncərələri bağlayın. Yerli orqanların göstərişlərini və qəza haqqında ətraflı məlumatı almaq üçün televizor və radionu yandırın.
- Açıqda olan ərzaq məhsullarını polietilen örtüklərə büküb soyuducuya qoyun.
- Tənəffüs orqanlarının qorunması üçün respirator, pambıq-tənzifli sarğılardan və ya suda isladılmış adi parçadan istifadə edin.
- Küçədə olduğunuz zaman tənəffüs orqanlarını qorumaq üçün dəsmaldan (şərfdən) istifadə edin və dərhal sığınacaq axtarın.

Radioaktiv çirklənmə zonasında özünü necə aparmalı?

- Sığınacağı yalnız zəruri hallarda respirator, plaş, rezin çəkmə və əlcək geyinərək qısa müddət ərzində tərk etmək olar.
- Açıq hava şəraitində üst geyiminizi çıxarmayın, torpaqda oturmayın, açıq su hövzələrində çimməyin;
- Yalnız yoxlanmış su mənbələrindən istifadə edin;
- Yeməkdən qabaq əllərinizi yuyun və ağzınızı çay sodası məhlulu ilə yaxalayın.

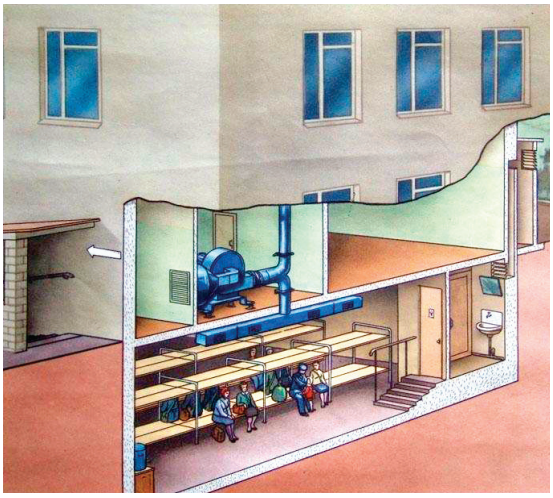

Binanın zirzəmisində sığınacaq

Təxliyə zamanı nə etməli?

- Təxliyəyə hazırlaşarkən fərdi müdafiə vasitələrini hazırlayın, geyim və ayaqqabınızı, birgünlük ərzaq ehtiyatını, sənədləri, pul və digər vacib şeyləri çantaya qoyun. Sonra həmin çantanı polietilen örtük ilə bükün.
- Təxliyə zamanı evdən çıxarkən qaz və elektrik cihazlarını söndürün, tez xarab olan məhsulları atın.
- Təhlükəsiz əraziyə çatan zaman geyim və ayaqqabınızı dəyişin.

Kimyəvi qəza

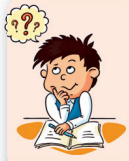

Yada salaq: *Kimyəvi zəhərlənmə özünü necə göstərir?*

Bu qəzalar istehsalatda texnoloji proseslərin pozulması, kimyəvi maddə daşıyan nəqliyyat vasitələrinin qəzaya uğraması və s. zamanı baş verir. Bu zaman insan və ətraf mühit üçün zərərli maddələr havaya dağılıb onu çirkləndirir. Zəhərli kimyəvi maddələr orqanizmə nəfəs yolları, dəri, yara yerləri və qida ilə düşür. Belə hadisələr nəticəsində insan və heyvan orqanizmlərinin normal həyat fəaliyyəti pozulur, canlılar məhv olur və digər mənfi təsirlər baş verir.

Kimyəvi qəza zamanı necə davranmalı?

Dərhal pəncərələri kip bağlamaq, elektrik və qaz cihazlarını söndürmək lazımdır. Rezin uzunboğaz çəkmə, plaş geyinməli, sənədləri, isti geyim əşyaları və gec xarab olan ərzaq ehtiyatını götürərək qısa zamanda qəza zonasından çıxın. Nəfəs yollarını qoruyan əleyhqazdan istifadə edin.

Zədələnmə zonasından çıxmaq mümkün deyilsə, qapı və pəncərələri örtün. Onların çat və yarıqlarını kağız və yapışqanla tutun. Ventilyasiya və tüstü bacalarını kip bağlayın. Binaların birinci mərtəbələrində və zirzəmilərdə gizlənməyin.

Qəzadan sonra necə hərəkət etməli?

Kimyəvi maddələrlə zədələnməyə şübhə varsa, çox miqdarda süd və çay için, dərhal həkimə müraciət edin. Binalara yalnız icazə veriləndə girmək olar. Paltarlarınızı çıxarıb atın. Otaqları nəm əsgi ilə silin. Su kəmərlərindən axan sudan, bostan və bağ məhsullarından istifadə etməyin.

Mövzuya dair suallar

1. Hansı qəzalara texnogen qəzalar deyilir?
2. Radiasiya qəzalarının təhlükəsi nədən ibarətdir?
3. Kimyəvi qəzalar nəyin nəticəsində baş verir?
4. Qəza baş verdiyi halda hansı telefon nömrəsinə zəng vurmaq lazımdır?

Cümlələri tamamlayın:

1. Radiasiya qəzası zamanı küçədəsinizsə, ...
2. Açıqda olan ərzaq məhsullarını...
3. ... su mənbələrindən istifadə edin.
4. Yeməkdən qabaq əllərinizi.....yaxalayın.
5. Kifayət qədər .....yığın.
6. Zəhərli kimyəvi maddələr orqanizmə ..... düşür.
7. Binaların ..... gizlənməyin.
8. Özünüzlə ..... götürün.
9. Xüsusi fövqəladə vəziyyətləri nəzərə alaraq, əvvəlcədən ..... hazırlayıb, onları əlçatan yerdə saxlayın.

MƏNBƏLƏR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
4. Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. Yol hərəkəti haqqında. Azərbaycan Respublikasının Qanunu
6. Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikasının Qanunu
7. Yaşıllıqların mühafizəsi haqqında. Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
8. Heyvanlar aləmi haqqında. Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
9. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya
10. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. 25 cilddə, "Azərbaycan" cildi. Bakı, 2007.
11. Fuad Axundov. Savadlı millətin təməli – savadlı qadın. Bakı, 2007.
12. Qədim Yunan Fəlsəfəsi Antologiyası. Bakı, 2002
13. Zərifə Əliyeva. Yüksək əqidə. (Həkimlik etikası, həkimin ürəyinin və fikirlərinin paklığı). Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı 2003
14. Mirzə Fətəli Axundzadə – 200. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, 2012
15. Sərvəti və səxavəti ilə məşhur insan. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin yubileyi münasibətilə mərkəzi kitabxanaların uşaq şöbələri və kitabxana filialları üçün hazırlanmış metodik vəsait. Bakı – 2018
16. Canni Rodari. Çipollinonun macəraları. Qanun nəşriyyatı. 2019
17. Mina təhlükəsizliyi. UNICEF, ANAMA. Buklet. Çaşıoğlu Eİ-MMC.
18. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu. Rəsmi sənədlər. https://files.preslib.az/site/10il/gl4.pdf
19. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi. Fövqəladə hallarla bağlı davranış qaydaları . https://www.fhn.gov.az/?aze/menu/26 .
20. Azərbaycanda din.files.preslib.az › projects › remz ›.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanası

BURAXILIŞ MƏLUMATI

HƏYAT BİLGİSİ 6
Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
Həyat bilgisi fənni üzrə
DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər ***Gülər Ələkbər qızı Mehdiyeva***
Bahar Əşrəf qızı Kərimova

Redaktor ***Mətanət Kərimova***
Bədii və texniki redaktor ***Abdulla Ələkbərov***
Rəssam-dizayner ***Təhmasib Mehdiyev***
Korrektor ***Günel Məmmədova***

Dərsliyə rəy verən təşkilat:
Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2021-047

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 5,3. Fiziki çap vərəqi 6,0. Formatı 70x100 $^{1}/_{16}$.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 165x240. Səhifə sayı 96.
Şriftin adı və ölçüsü: jurnal qarnituru 11–12 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş 1326. Tiraj 100409. Pulsuz. Bakı–2021.

Əlyazmanın yığıma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 02.08.2021

Çap məhsulunu nəşr edən:
“Aspoliqraf LTD” MMC
(Bakı, AZ1052, F.Xoyski küç., 151)

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1123, Aşıq Ələsgər küç., 17)

PULSUZ

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!